

GRZEGORZ GLABISZ

<https://orcid.org/0000-0002-2489-7567>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

„NA ZAPŁATĘ LUDZIOM WOJEWÓDZKIM”. FINANSOWANIE CHORĄGWI POLICYJNEJ WOJEWÓDZTW POZNAŃSKIEGO I KALISKIEGO W LATACH 1734–1767

Abstrakt: Celem artykułu jest ukazanie zagadnienia finansowania chorągwi policyjnej samorządu sejmikowego województw poznańskiego oraz kaliskiego, funkcjonującej w latach 1734–1767, z podatków czopowego i szelężnego. Podstawą tych rozważań będą głównie znakomicie zachowane materiały skarbowe z archiwum Komisji Skarbowej Poznańskiej (asygnacje, kwity, rejestry i rozliczenia), stanowiące ewenement na tle innych skarbów sejmikowych w skali całej Rzeczypospolitej. Dzięki ich analizie udało się uzyskać istotne informacje o tym, jak zarządzano lokalnymi finansami, w jakim czasie chorągiew otrzymywała fundusze oraz jak ówczesna sytuacja polityczno-gospodarcza województw wpływała na jej losy. Należy podkreślić, że w dotychczasowych badaniach nad finansowaniem tzw. wojsk powiatowych właściwie niespotykana była możliwość tak pogłębionych badań.

Słowa kluczowe: sejmiki, województwa poznańskie i kaliskie, skarbowość w XVIII w., wojska powiatowe, czopowe i szelężne, Komisja Skarbowa Poznańska.

Abstract: The article aims to present the financing of the police unit (called in Polish: chorągiew) of the sejmik authorities in the provinces of Poznań and Kalisz. The squadron operated between 1734 and 1767 and was financed by the taxes on the sale and service of alcoholic beverages (the first one called in Polish *czopowe* and the second *szelężne*). These reflections are based mainly on excellently preserved treasury sources from the archives of the Poznań Treasury Commission (assignments, receipts, registers, and accounts), which are unique compared to other sejmik treasuries throughout the whole Commonwealth. Their analysis made it possible to obtain important information on how local finances were managed, when the police unit received funds, and how the political and economic situation in the provinces affected its fate. It should be emphasised that such thorough research on financing the so-called ‘county armies’ has not been possible before.

Keywords: sejmiks, Poznań and Kalisz provinces, treasury in the eighteenth century, poviat armies, *czopowe* and *szelężne* (taxes on the sale and service of alcoholic beverages), Poznań Treasury Commission.

Reformy Sejmu Niemego, uchwalone 1 lutego 1717 r., miały istotne znaczenie dla dalszego funkcjonowania instytucji państwowych dawnej Rzeczypospolitej. Doszło bowiem wówczas do zasadniczej zmiany w systemie skarbowym i w organizacji wojska, na które wydatkowano większość dochodów państwa. Wraz ze zreformowaniem stałej armii, m.in. przez uchwalenie dla niej żołdu w formalnej wysokości nieco ponad 24 tys. stawek, zakazano wówczas, choć nie wprost, tworzenia starym zwyczajem wojsk samorządowych, tzw. powiatowych, jak miało to miejsce w okresach wcześniejszych (od XVII w.)¹. Po 1717 r. powoływanie takich formacji stało się, poza okresem wojny 1733–1735, sporadyczne². Wynikało to zapewne także z utraty przez samorzady sejmikowe szerokich dotychczas uprawnień skarbowych.

Uchwalone konstytucje zmuszały do likwidacji tworzonych przez lata oddolnych instytucji aparatu sejmikowego, które można określić jako wykonawczo-administracyjne, bez zaproponowania w ich miejsce innego rozwiązania. Wspomniane reformy skutkowały odsunięciem szlachty od współdziałania w najważniejszych sprawach życia politycznego kraju i przyczyniły się zapewne do osłabienia jej aktywności na rzecz spraw publicznych, w szczególności na forum samorządu sejmikowego³. Ostatecznie, po 1717 r. na potrzeby lokalne mógł on legalnie zarządzać

¹ D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008, s. 65; J. Dworzaczkowa, *Sprawy wojska na sejmikach wielkopolskich w latach 1648–1661*, w: *Pax et Bellum*, red. K. Olejnik, Poznań 1993, s. 55–64; M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII w.*, Poznań 2003, s. 27; idem, *Samorząd sejmikowy województwa poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010, s. 74–83; B. Staręgowski, *Samorząd szlachecki województw poznańskiego i kaliskiego wobec cudzoziemskich żołnierzy i oficerów w wojsku powiatowym podczas panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, „Klio” 51, 2019, 4, s. 43–64.

² W XVIII w. takie formacje tworzone były przez powiaty podgórskie oraz wschodnie województwa, lecz nie była to już skala z XVII w.: T. Ciesielski, *Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa publicznego w czasach Augusta III*, w: *Po unii — sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 321; D. Kupisz, op. cit., s. 12; Laudum sejmiku przedkonwokacyjnego województwa bełskiego w Bełżu, 6 lutego 1764 r., w: *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1696–1772 (1792)*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2021, s. 719.

³ M. Zwierzykowski, *Negocjacje pacyfikacyjne w okresie Sejmu Niemego (1716–1717). Porażka partykularyzmów i sukces racji stanu?*, w: *Spory o państwo w dobie nowożytnej. Między racją stanu a partykularyzmem*, red. Z. Anusik, Łódź 2007, s. 175–185. Co dość paradoksalne, proces zapaści pokrył się z okresem względnego pokoju, który teoretycznie mógł pozwolić na wprowadzanie ewolucyjnych reform. Wymagało to jednak zaangażowania ze strony monarchy oraz kompromisowej postawy szlachty i głównych stronnictw (przy coraz większych barierach stawianych przez Rosję).

jedynie podatkami czopowym i szelężnym⁴. W przypadku województw poznańskiego i kaliskiego, na zlecenie sejmiku obu województw miała nimi administrować istniejąca od 1685 r. Komisja Skarbowa Poznańska (KSP), która nie uległa likwidacji po Sejmie Niemym i zajmowała się wciąż sprawami skarbowymi województw. Zawsze jednak zależna była, przynajmniej w teorii, od decyzji sejmiku⁵.

Mimo wprowadzonych zmian, dawne dążenia do oddolnych przemian ustroju wśród szlachty wielkopolskiej zasadniczo nie wygasły. Były one mocno ugruntowane w myśleniu i wyobrażeniach o Rzeczypospolitej znacznej części narodu politycznego⁶. Wynikało to m.in. z pozytywnych doświadczeń w zakresie funkcjonowania różnych form samorządu przed konstytucjami 1717 r. oraz z przekonania o niemożności zaspokojenia potrzeb prowincjonalnych przez instytucje centralne. Tak więc podejmowanie samodzielnych działań oddolnych uwidaczniało się szczególnie w dobie ogólnopaństwowych kryzysów politycznych, do których niewątpliwie należały rozdwojona elekcja 1733 r. i wojna z lat 1733–1735. W obliczu interwencji wojsk saskich i rosyjskich oraz niewystarczającego zaplecza militarnego Rzeczypospolitej szlachta popierająca Stanisława Leszczyńskiego skorzystała z rozwiązań dobrze jej znanych, tworząc partykularne konfederacje. Ich konsekwencją było ogłaszanie wypraw, uchwalanie podatków — nie tylko pobór czopowego i szelężnego, oraz tworzenie tzw. wojsk powiatowych⁷.

⁴ Np. Adolf Pawiński (*Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, oprac. H. Olszewski, Warszawa 1978, s. 341–442) określa te działania jako zarządzanie „skarbami wojewódzkimi”, jednak wydaje się, że nie do końca termin ten oddaje rzeczywistość. Bardziej trafne jest określenie „skarby sejmikowe”, gdyż to ta instytucja zarządzała finansami danego okręgu sejmikowego. Nie było wszak dwóch skarbów wojewódzkich poznańskiego i kaliskiego, ponieważ szlachta posiadała jeden wspólny, lokalny system skarbowy powiązany ściśle z sejmikiem, który również obejmował te dwa województwa jako instytucja; podobnie zresztą działały i mniejsze jednostki sejmikowe, nieobejmujące swymi ramami województwa (np. sejmiki ziemi wielkiej, dobrzyńskiej czy poszczególnych powiatów na Mazowszu).

⁵ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 225.

⁶ A. Grześkowiak-Krwawicz, *Republikanizm szlachecki Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Próba charakterystyki*, „Myśl Polityczna” 2020, 2 (3), s. 11–12, 16–19, 21–22, 29.

⁷ Zob. np. T. Ciesielski, *Potencjał militarny Rzeczypospolitej Obojga Narodów w okresie polskiej wojny sukcesyjnej 1733–1735. Wybrane aspekty*, „Klio” 25, 2013, 2, s. 102–108; A. Lisek, *Obóz stanisławowski w województwie ruskim w okresie bezkrólewia i wojny o tron polski w latach 1733–1736*, Kraków 2014, s. 49–66; idem, *Stosunek szlachty województwa sandomierskiego do powtórnej elekcji Stanisława Leszczyńskiego i wojny o tron polski w latach 1733–1736*, w: *Po unii — sejmiki szlacheckie*, s. 286–287; idem, *Stanowisko szlachty województwa wołyńskiego wobec wydarzeń w Rzeczypospolitej w latach 1733–1736*, „Rocznik Przemyski. Historia” 45, 2009, 4, s. 10–12; G. Glabisz, *Konfederacja partykularna województw poznańskiego i kaliskiego przy majestacie Stanisława Leszczyńskiego w latach 1733–1735*, „Klio” 37, 2016, 2, s. 61–85.

Po zwycięstwie Augusta III wydawać się mogło, że wszelkie doraźne siły zbrojne utworzone przez jego przeciwników i zwolenników powinny zostać rozwiązane. Stało się tak zapewne w większości przypadków, ale w Wielkopolsce właściwej (województwa poznańskie i kaliskie), gdzie jeszcze w czasie trwania wojny na prosaskim, skonfederowanym sejmiku z limity powołano 27 września 1734 r. chorągiew wojewódzką, stało się inaczej. Jednostka ta miała przede wszystkim zapewnić bezpieczeństwo ówczesnemu marszałkowi konfederacji, podstolemu poznańskiemu Adamowi Kołaczkowskiemu. Po zakończeniu działań wojennych jej głównym zadaniem miało być zwalczanie kup swawolnych i „egzekucja *ad ultimum gradum* spraw przywiedzionych”⁸. Jak słusznie zauważył Michał Zwierzykowski, była to „jednostka sejmikowa, docelowo przewidziana jako «policyjna». Miała być chorągwią lekką, narodowego autoramentu, zorganizowaną według typowych reguł i finansów jednostki koronnej, przy nieco jednak lepszym finansowaniu żołdu”⁹. Historyk ten opisał cały okres jej funkcjonowania w latach 1734–1767, jednak tylko w niewielkim stopniu, bardziej na kanwie sporów między szlachtą niż w oparciu o analizy materiałów skarbowych, poruszył zagadnienia pozyskiwania przez nią środków na własne utrzymanie, pozostawiając te kwestie do dalszych badań¹⁰.

Zagadnienie zarządzania finansami wojewódzkimi w skali całego kraju dla czasów Augusta III jest rozpoznane na gruncie historiografii w minimalnym stopniu¹¹. Wydaje się więc, że pogłębienie wątku finansowania

⁸ *Laudum sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z limity, skonfederowanego przy Augustie III w Środzie, 27 IX 1734 r.*, w: ASWP, s. 154–156.

⁹ Określenie „policyjne” należy rozumieć jako związane z zapewnieniem porządku wewnętrznego, zwalczaniem band, rabusiów, wspomaganie instytucji sądowych; kompetencje te w zasadzie pokrywały się z obowiązkami ciężącymi na starostach grodowych, M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi policyjnej województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734–1767*, w: *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2015, s. 122.

¹⁰ O istnieniu tych materiałów Michał Zwierzykowski wspominał również w swojej wcześniejszej publikacji: *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 170–171.

¹¹ T. Ciesielski, *Stan badań nad skarbowością polską i litewską w XVIII wieku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 8, 2003, s. 44–59; M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 86–88, 90, 169–170 n.; M. Jusupović, *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików gospodarskich po reformie Sejmu Niemego*, KH 127, 2020, 4, s. 855–881; K. Przyboś, *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1696–1763)*, Kraków 1981, s. 107–126; A. Pawiński, op. cit., s. 217, 220, 291–293; J. Rafacz, *Sejmik gospodarski ziemi warszawskiej w latach 1717–1775*, „Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego w Warszawie, Wydz. II Nauk Historycznych, Społ. i Filozoficznych” 32, 1939, 1–3, s. 2–6; A. Prochaska, *Wstęp*, w: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tzw.*

chorągwi wojewódzkiej pozwoli na ocenę sprawności samorządu sejmikowego województw poznańskiego i kaliskiego w zarządzaniu czopowym i szelężnym w dłuższym okresie. Przedstawione analizy pozwolą również na określenie, czy chorągiew mogła funkcjonować i jakie fundusze faktycznie otrzymywała oraz które ośrodki miejskie najmocniej partycypowały w tym przedsięwzięciu. Jest to tym bardziej interesujące zagadnienie, że właśnie wówczas doszło do potężnego kryzysu efektywności funkcjonowania sejmiku obu województw (lata 1717–1763)¹². Dość istotnym problemem do rozwiązania będzie także kwestia ciągłości instytucjonalnej chorągwi w całym badanym okresie¹³.

Poniższe ustalenia zostały opisane w układzie chronologiczno-proble-mowym. Najpierw, na podstawie szeroko rozumianych akt sejmikowych, zaprezentowano zasady finansowania chorągwi. Kulisy politycznych sporów o jej funkcjonowanie były już poruszane w odrębnym studium, dlatego też ten wątek został ograniczony do minimum¹⁴. Właściwa część tekstu to przedstawienie w dwóch podokresach: 1734–1755 i 1755–1767, charakterystyki źródeł oraz przyjętych w toku ich analizy interpretacji wraz z wyliczeniami. Zastosowany podział narracji odpowiada zmianom zachodzącym w polityce finansowej sejmiku wobec własnej chorągwi.

Kształtowanie się ram prawnych finansowania i funkcjonowania chorągwi w latach 1734–1767

Zgodnie ze wspomnianą uchwałą skonfederowanego sejmiku z 27 września 1734 r. liczebność jednostki była powiązana z przeznaczonymi na nią środkami. A zatem:

Antoniemu Łaskawskiemu, który rotmistrzem będąc, mieć będzie porcyi na swoją stronę 6, porucznik porcyi 4, chorąży porcyi 3, towarzystwa sześciu, każdy z nich porcyi 2, prócz tego pachoków 60, trębaczy 2, co wszystko wynosi porcyi 87, na każdą porcyją rachując na rok florenos 300,uczyni

bernardyńskiego we Lwowie, t. 22; *Lauda sejmikowe*, t. 3; *Lauda sejmikowe wiszeńskie 1673–1732*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1914, s. XV–XXI; S. Sochaniwicz, *Z dziejów sejmiku wiszeńskiego (1673–1732)*, KH 29, 1915, 1–4, s. 17–54.

¹² M. Zwierzykowski, *Liberum veto w praktyce wielkopolskiej działalności sejmikowej w czasach saskich*, „Biblioteka Epoki Nowożytnej” 2016, 4 (1), s. 103.

¹³ Pewne rozbieżności widać na ten temat w literaturze: T. Ciesielski *Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa*, s. 321–322; idem, *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009, s. 573; M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 129–130.

¹⁴ Zob. przyp. 9.

26 100 złp [wyróżnienie — G.G]. Którą to kapitulacją jm. pan marszałek jm. panu rotmistrzowi *in scripto* dać ma i jm. pan rotmistrz za ordynansem jego chodźć powinien, *et lateri eius assistere. Ex hoc* zaś *superius specificato quanto* sustentować siebie jm. pan rotmistrz i cały swój komput *tenebitur* [— —]. Tenże jm. pan rotmistrz *fidelitatem* województwom i j.w. jm. panu marszałkowi poprzysiąc będzie powinien, na letnią zaś sustentacją koni tys. zł na kupienie łąk jm. naznaczamy, a te pieniądze jm. pan rotmistrz Łaskawski z czopowego i szelężnego, za asygnacjami *pro tempore* komenderującego z sobą wybierać będzie. Kurencyja tej kapitulacji *ab actu* podpisania jej zaczynać się powinna¹⁵.

Zgodnie z tą regulacją jednostka miała roczne finansowanie określone na 26 100 zł, dodatkowo w 1734 r. jednorazowo przyznano jej 1000 zł na zakup pastwisk, które zapewniłyby utrzymanie koni w okresie letnim¹⁶. Brak natomiast informacji o dodatku na utrzymanie koni w okresie jesienno-zimowym (najpewniej te wydatki pokrywane miały być z otrzymanego przez żołnierzy wynagrodzenia). Przeliczenie wskazanych zapisów prezentuje poniższa tabela.

Niestety, na podstawie analizowanych materiałów nie można określić, ile w latach 1734–1754 z jednej porcji, tzn. 300 zł, było przeznaczone na żołąd, a ile na hibernę. Dla porównania, w armii koronnej w przypadku chorągwi lekkich jedna porcja była o przeszło 28 zł mniejsza, gdyż wynosiła 272 zł, i dzielona na 148 zł żołądu oraz 124 zł hiberny¹⁷.

Całość kosztów chorągwi województw poznańskiego oraz kaliskiego powinna być finansowana na podstawie asygnacji wystawianych do miast z podatków czopowego i szelężnego. W okresie wojny wydawał je marszałek Kołaczkowski, podstoli poznański, po zakończeniu zaś działań formacja, zgodnie ze wspomnianym laudum, przeszła pod komendę kolejnych starostów generalnych Wielkopolski. Nie był to raczej przypadek,

¹⁵ *Laudum sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z limity, skonfederowanego przy Augustie III w Środzie, 27 IX 1734 r.*, w: ASWP, s. 154–155. Te same informacje przytoczył także Michał Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 121–122. Tomasz Ciesielski podał liczbę 85 porcji, co dało rachunek 25 500 zł; jest to jednak, jak widać z laudum, wyliczenie błędne (T. Ciesielski *Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa*, s. 321).

¹⁶ Wydaje się, że był to jednorazowy wydatek, a pastwiska mogły służyć jednostce w kolejnych latach. Jest to jednak kwestia, której nie da się w oparciu o przebadane materiały ostatecznie potwierdzić. Przyjęto zatem, że w 1734 r. była to dodatkowa kwota, w następnych latach zaś nie uwzględniano jej już w asygnacjach. Brak też informacji, gdzie łąki zakupiono.

¹⁷ T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 59; M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 121–122.

Tabela 1. Wydatki roczne na chorągiew wojewódzką w świetle uchwalonego „budżetu” z 1734 r.

Skład chorągwi	Liczba	Liczba porcji na daną grupę łącznie w skali roku	Podział środków w przeliczeniu na całość składu (zł) w skali roku
Rotmistrz	1	6	1800
Porucznik	1	4	1200
Chorąży	1	3	900
Towarzysz	6	12	3600
Pocztowi (pachołkowie)	60	60	18 000
Trębacze	2	2	600
Suma	71	87	26 100

gdyż urząd ten pełnił wówczas jeden z najbardziej oddanych zwolenników Augusta III, Ludwik Szołdrski¹⁸.

W latach 1736–1744 w lokalnej debacie publicznej na forum sejmiku obu województw sprawy związane z funkcjonowaniem chorągwi zaczęły pojawiać się już w 1739 r. W styczniu Szołdrski wystawił siedem asygnacji na łączną sumę 1800 zł¹⁹, następne dyspozycje na łączną sumę 9300 zł podpisał Andrzej Zakrzewski, podstoli poznański i marszałek Komisji Skarbowej Poznańskiej²⁰. W marcu 1740 r. kolejną serię asygnacji wystawił Stefan Garczyński, wojewoda kaliski i również marszałek Komisji Skarbowej Poznańskiej²¹. Można się więc domyślać, że były to próby zmiany dotychczasowej praktyki. Potwierdza to relacja z przebiegu sejmiku przedsejmowego 22 sierpnia 1740 r. Chciano wówczas podjąć decyzję o reasumpcji uchwały z 1734 r. Zdaniem obecnych chorągiew miała podlegać osobie wyznaczonej przez szlachtę, nie zaś hetmanom. Może to sugerować, że piastujący wówczas urząd hetmana wielkiego koronnego Józef Potocki czynił pewne zabiegi, aby sobie podporządkować tę

¹⁸ M. Zwierzykowski, *Szołdrski Ludwik Bartłomiej*, PSB, t. 48, Warszawa–Kraków 2013, s. 516–520.

¹⁹ Asygnacje L. Szołdrskiego dla chorągwi wojewódzkiej, Czempin 20 I 1739, wystawione do: Pniew – 100 zł, Dolska – 100 zł, Rydzyny – 300 zł, Świąciechowej – 400 zł, Kościana – 400 zł, Krobi – 100, Sierakowa – 400 zł, AP Poznań, Komisja Skarbowa Poznańska (dalej: KSP) 85, s. 1–13.

²⁰ Asygnacje A. Zakrzewskiego dla chorągwi, 13 III 1739, wystawione do: Brójcy – 600 zł, Śmigła – 1500 zł, Leszna – 7200 zł, AP Poznań, KSP 85, s. 37–41.

²¹ Asygnacje S. Garczyńskiego dla chorągwi, Poznań 12 III 1740, wstawione do: Rydzyny – 1000 zł, Międzychodu – 300 zł, Wągrowca – 200, Leszna – 6000 zł, Skwierzyny – 500 zł, Zaborowa – 300, Jarocina – 600 zł, AP Poznań, KSP 86, s. 6, 15, 21, 33, 37.

formację²². Ostatecznie sejmik został zerwany. Wciąż jednak obowiązywało laudum z 1734 r. i ponownie Szoldrski wystawiał asygnacje²³.

Sprawa chorągwi wybrzmiała po raz kolejny w styczniu 1744 r. Wówczas, na posiedzeniu reaktywowanej po kilku latach Komisji Skarbowej Poznańskiej, doszło do sporów o uchwałę z 1734 r. i jej podstawy prawne. Stwierdzono, że chorągiew była wykorzystywana przez Szoldrskich do celów prywatnych, aby podwyższyć prestiż rodu. Ostatecznie komisarze zdecydowali, że to dyrektor, czyli marszałek komisji, będzie wystawiał asygnacje dla chorągwi. Tak też uczynił pełniący wówczas tę funkcję wojewoda kaliski Maciej Koźmiński, asygnując sumę 6900 zł²⁴. Z pozostałą kwotą miano się wstrzymać, aż zbierze się kolejny sejmik i podjęcie ostateczną decyzję²⁵.

Taki plan zaaprobował również starosta generalny Ludwik Szoldrski, uznając, że przewodniczący komisji ma najlepszą orientację w kwestii finansów wojewódzkich. Sam zdementował pogłoski, jakoby chorągiew była mu potrzebna do celów prywatnych. Uznał jednak, że powinna istnieć z dwóch powodów: po pierwsze, dla utrzymania pokoju w województwach, po drugie, w razie uchwalenia przez sejm aukcji wojska mogłaby stać się zaczynem do tworzenia regimentów wojewódzkich. Kwestia ta była wówczas szeroko dyskutowana wśród szlachty²⁶. Mimo dojścia następnych kilku sejmików, sprawa chorągwi nie była na nich poruszana. W 1744 i 1745 r. asygnacje, zgodnie z ustaleniami, wystawiane były jeszcze przez marszałków komisji. Od lipca 1745 r. do grudnia 1748 r. sesje Komisji Skarbowej nie odbywały się. W tym czasie wakowała również funkcja marszałka tej instytucji i asygnacje na rzecz chorągwi nie mogły być wystawiane²⁷. Dlatego też od 1746 r. znów wystawiał je starosta generalny Wielkopolski²⁸.

²² Józef Potocki, hetman wielki koronny, czynił tego typu zabiegi w przypadku innych formacji powoływanych przez sejmiki na kresach południowo-wschodnich, T. Ciesielski *Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa*, s. 322–330. Nie zachowały się jednak wzmianki bezpośrednie, które sugerowałyby, że podejmował takie zabiegi względem chorągwi wielkopolskiej. Szerzej o jego działaniach w kwestii zarządzania armią i walce o wpływy zob. idem, *Działalność wojskowa hetmana wielkiego koronnego Józefa Potockiego i jego kręgu klientalno-rodzinnego*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, E. Dubas-Urwanowicz, P. Guzowski, Białystok 2003, s. 267–273.

²³ Zob. poniżej tab. 5.

²⁴ Asygnacja L. Koźmińskiego dla chorągwi wojewódzkiej, Poznań 22 I 1744, wystawiona do Kalisza na 6900 zł, AP Poznań, KSP 89, s. 31.

²⁵ M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 123–124.

²⁶ Ibidem, s. 124–125.

²⁷ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 341–342.

²⁸ Zob. poniżej tab. 5.

Kolejny spór o celowość utrzymywania i finansowania chorągwi trwał w latach 1749–1755. Przeciwny jej istnieniu był wówczas chorąży kaliski Wojciech Miaskowski, który starał się osłabić wpływy i pozycję polityczną Władysława Szołdrskiego, nowego starosty generalnego Wielkopolski. Zarzucał mu, że on i jego ojciec Ludwik bezprawnie wystawiali asygnacje na utrzymanie chorągwi z podatków czopowego i szelężnego²⁹. W ciągu następnych lat obie strony mobilizowały stronników, wpisując kolejne manifesty do ksiąg grodzkich i oskarżając się wzajemnie. W 1753 r. sprawa trafiła pod obrady Trybunału Skarbowego Radomskiego, który nakazał, aby sejmik obu województw ponownie legitymizował chorągiew i wydatkowanie na nią znacznych środków, a do tego czasu kasował swym dekretem dawną uchwałę.

Niestety, spory polityczne wśród szlachty powodowały, że kolejne zgromadzenia sejmiku były zrywane, co nie pozwalało na rozwiązanie problemu. W toku burzliwych dyskusji pojawiały się propozycje zwiększenia kontroli nad finansowaniem chorągwi. Przeciwnicy Szołdrskich chcieli, aby wszelkich kolejnych wypłat dokonywano wyłącznie po uprzedniej pisemnej deklaracji sporządzonej na posiedzeniu Komisji Skarbowej Poznańskiej, a nie za asygnacjami wydawanymi bez konsultacji przez starostę generalnego. Druga strona również konsekwentnie broniła swego stanowiska. Szczególne zasługi miał tutaj wojewoda kaliski Augustyn Działyński, który na podstawie solidnej kwerendy archiwalnej udowadniał prawomocność istnienia chorągwi i dotychczasowych zasad jej finansowania, a także niezgodność z prawem dekretu Trybunału Radomskiego³⁰. Od lutego 1753 r. nie zostały wydane na nią żadne asygnacje, brak też innych dokumentów poświadczających istnienie chorągwi. Można zatem przypuścić, że została czasowo zlikwidowana. Spór między szlachtą zakończono dopiero na sejmiku gospodarskim 16 września 1755 r., podczas którego uchwalono następujące zasady:

Stosując się *ad anteriores dispositiones* województw naszych, *legibus Regni firmatas*, tudzież do konstytucji koronnych władzy j.w. generałów wielkopolskich, którym moc straży i pieczęlowanie wewnątrz województwów polecona, opiekujących i umacniających, zapobiegając swawolnym, zuchwałym do wszego złego ludziom, a chcąc wszelkie bezpieczeństwo *intra viscera* tychże województw utrzymać, reasumując dawne *eo nomine* lauda naszych województw [wyróżnienie — G.G], prawem solidowane, przychyłając się do konstytucji tak o bezpieczeństwie województw wielkopolskich obszernie

²⁹ M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 124–128.

³⁰ *Ibidem*, s. 124–129.

broniących, terazniejszego zgromadzenia naszego uchwałą *de unanimi assensu* braci uskarżających się od wielu rozpustnych i do złego przyuczonych ludzi, które *irrepererunt* w naszych województwach eksorbitancyje, stanowimy chorągiew, dwóch oficyerów, czterech kompanii i 30 pocztów. Którą chorągiew do dyspozycyi jako najprędzej ugruntowaną, pod komendą j.w. województw naszych generała oddajemy, aby z tymi ludźmi swawolne kupy, bezpieczeństwo województwom czyniąc, gromić i za procesem sprawiedliwym, asystencyją zajeżdżającym *praebire* raczył, *et quod iustitiae videre* może, tymi ludźmi dopełnić. Na subsystemencyją zaś chorągwi tej wyznaczamy 18 tys. złp corocznie z miast królewskich czopowego i szelężnego dla punktualnej płacy tejże chorągwi [wyróżnienie – G.G.]. Na którą płacą j.w. generał komendę mający, tejże chorągwi asygnacje wydawać *quotannis obligatur*. Ta zaś chorągiew raz w rok na Komisji naszej prezentować się powinna będzie³¹.

Jak widać z powyższego fragmentu laudum, w sensie instytucjonalnym reaktywowano chorągiew wojewódzką³², jej skład osobowy został jednak ograniczony: z trzech oficerów pozostało dwóch (rotmistrz i porucznik), towarzyszy zaś miało być jedynie czterech. Zlikwidowano stanowiska chorążego oraz dwóch sygnalistów i przeszło 30 szeregowców. Razem jednostka miała liczyć 36 oficerów i szeregowych, zmniejszona została więc o przeszło 35 etatów w stosunku do założeń z 1734 r.³³ Nie wiadomo też, co się stało z trębaczami, gdyż w dokumentacji nie są wymienieni. Możliwe, że potraktowano ich jako pocztowych. Ograniczeniu do 18 tys. zł uległy fundusze na chorągiew. Od tej pory asygnacje miały być wystawiane przez starostę generalnego na czopowe i szelężne jedynie z miast królewskich. Stan liczbowy oraz wyposażenie jednostki miało być weryfikowane przez Komisję Skarbową Poznańską. Sejmik nie określił tym razem, w jaki sposób ogólna suma miała być dzielona.

³¹ *Laudum sejmiku gospodarskiego w Środzie*, 16 IX 1755 r., w: ASWP, s. 546.

³² Dodatkowo taki wniosek nasuwa lektura relacji „Kuriera Polskiego” z 1756 r., gdzie znajdujemy zdanie: „chorągiew województw nowo erygowana”. Sformułowanie to można odczytać jako stwierdzenie jej nowego utworzenia/reaktywowania. Szerszy fragment cytowany jest poniżej przy omówieniu finansowania z lat 1755–1767. Wątpliwe wydaje się więc twierdzenie Michała Zwierzykowskiego (*Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 132–133), że chorągiew istniała fizycznie przez cały okres 1734–1767. Pewną przerwę w jej funkcjonowaniu sugerował Tomasz Ciesielski (*Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa*, s. 320–321). Datował jednak pierwszy okres jej działania do 1750 r. Jak widać z zachowanych asygnacji, była finansowana do stycznia 1753 r., dopiero później nastąpiło prawdopodobnie zwinięcie (zob. poniżej tab. 5).

³³ Błędne są w tym zakresie wyliczenia Michała Zwierzykowskiego (*Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 129–130), który podał, że chorągiew miała liczyć 34 oficerów i żołnierzy. Poprawną liczebność podaje Tomasz Ciesielski, *Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa*, s. 321.

Prawdopodobnie decyzję w tej sprawie podjął sam starosta generalny lub też w porozumieniu z Komisją Skarbową Poznańską.

Przyjęte wówczas rozwiązania prezentuje poniższa tabela. Zostały one odtworzone na podstawie rozliczenia sporządzonego na początku lat sześćdziesiątych XVIII w.³⁴

Tabela 2. Wydatki roczne na chorągiew wojewódzką w świetle uchwalonego „budżetu” z 1755 r.

Cel	W przeliczeniu na jedną osobę	Suma łącznie w skali roku (zł)
Żołd rotmistrza	2000 zł	2000
Żołd porucznika	1500 zł	1500
Żołd dla 4 towarzyszy	600 zł	2400
Strawne dla 30 pocztowych	3 zł na tydzień x 52 tygodnie = 156 zł rocznie	4680
Żołd dla 30 pocztowych	80 zł rocznie	2400
Utrzymanie 30 koni pocztowych w okresie od św. Michała do św. Wojciecha (30 tygodni)	5 tyńfów (6 zł 10 gr) na tydzień na 1 konia = 190 zł na konia rocznie	5700
Suma		18 680

Źródło: BPAU-PANKr., rkp. 312, s. 804–807; AP Poznań, KSP 147, s. 4.

Powyższe zestawienie wskazuje, że doszło do pewnych przesunięć, wzrosły bowiem wynagrodzenia oficerów w stosunku do uchwały z 1734 r., jednak z przyznanego żołdu oficerowie utrzymywać musieli swoje konie. W przypadku pocztowych również zaszły korzystne zmiany. Co prawda średnio każdy otrzymywał rocznie tylko 236 zł (156 zł strawnego oraz 80 zł żołdu), nie musiał już jednak, jak wcześniej, utrzymywać z tej sumy koni w okresie jesienno-zimowym, na co przeznaczono osobny fundusz – 190 zł rocznie na każdego z 30 koni pocztowych. Z porównania stawek dowiadujemy się zatem, że towarzysze, po odjęciu 190 zł rocznego utrzymania konia, otrzymywał „na czysto” 410 zł, a więc o 174 zł więcej niż pocztowy. Zwraca uwagę także to, że całkowite koszty utrzymania przekraczały przyznany przez sejmik „budżet” chorągwi o 680 zł rocznie. Ponieważ uchwała sejmikowa nie uwzględniała wydatków na naprawę i zakup wyposażenia, nowych koni oraz umundurowania pocztowych, niedobór był jednak znacznie większy. Koszty te ponosił jeden z oficerów dowodzących chorągwią, który

³⁴ Rachunki dotyczące utrzymania chorągwi za lata 1758–1763, przedstawione przez porucznika Wojciecha Zbijewskiego, BPAU-PANKr., rkp. 312, s. 804–807.

wielokrotnie sygnalizował ten problem³⁵. Taki system finansowania chorągwi utrzymał się do końca jej istnienia. Ostatnie zachowane rozliczenie złożone zostało w październiku 1766 r.

Tabele 3 i 4. Przewidywany „budżet” chorągwi województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734–1755 oraz 1755–1767

Tabela 3. Lata 1734–1755

Lp.	Rok „budżetowy”	Suma, która powinna zostać wyasygnowana (zł)
1	1734/1735	27 100
2	1735/1736	26 100
3	1736/1737	26 100
4	1737/1738	26 100
5	1738/1739	26 100
6	1739/1740	26 100
7	1740/1741	26 100
8	1741/1742	26 100
9	1742/1743	26 100
10	1743/1744	26 100
11	1744/1745	26 100
12	1746/1747	26 100
13	1747/1748	26 100
14	1748/1749	26 100
15	1749/1750	26 100
16	1750/1751	26 100
17	1751/1752	26 100
18	1752/1753	26 100
19	1753/1754	0
20	1754/1755	0
Suma		470 800

³⁵ M. Zwierzykowski (*Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 130) pomylił się w tej kwestii, bowiem błędnie odczytał zawarty w rachunkach zwrot *superata* jako nadwyżkę w kwocie 680 zł, podczas gdy chodziło o przekroczenie przyznaných finansów, uzupełniane corocznie z własnych środków przez por. Zbijewskiego. Zagadnienie to zostanie szerzej omówione w dalszej części tekstu. Rachunki por. Zbijewskiego, Warszawa, 25 X 1760, BPAU-PANKr., rkp. 312, s. 804–807. Niniejsze ustalenia, poza wyliczeniem rachunkowym, potwierdza zestawienie z archiwum Komisji Skarbowej Poznańskiej, gdzie wprost przedstawiane są te kwoty jako dług województw: „Expensa na chorągiew prześwietnych województw wielkopolskich”, AP Poznań, KSP 147, s. 4.

Tabela 4. Lata 1755–1767

Lp.	Rok „budżetowy”	Suma, która powinna zostać wysygnowana (zł)
1	1755/1756	18 000
2	1756/1757	18 000
3	1757/1758	18 000
4	1758/1759	18 000
5	1759/1760	18 000
6	1760/1761	18 000
7	1761/1762	18 000
8	1762/1763	18 000
9	1763/1764	18 000
10	1764/1765	18 000
11	1765/1766	18 000
12	1766/1767	0
Suma		198 000

Z zachowanych materiałów skarbowych wynika, że tzw. rok „budżetowy” był rozliczany od października do września kolejnego roku³⁶. W taki też sposób ujęte zostały dane w tabelach nr 3 i 4. Określenie rok „budżetowy” należy traktować jako pewną konstrukcję teoretyczną, która ma na celu porządkowanie danych oraz stworzenie obrazu, jakie kwoty powinny być zostać przeznaczone na chorągiew sejmikową. Ówczesna dokumentacja skarbowa nie wchodziła na ten poziom planowania wydatków i wpływów.

Dla lat 1734–1755, w przypadku pierwszego okresu rozliczeniowego 1734/1735 wpisana została suma 27 100 zł w związku z dodatkowym 1000 zł na utrzymanie koni. Natomiast w dalszych rozliczeniach nie uwzględniono dwóch ostatnich okresów, 1753/1754 i 1754/1755, gdyż faktycznie w tym czasie, jak już wspomniałem wcześniej, trwał spór o funkcjonowanie chorągwi oraz proces w Trybunale Skarbowym Radomskim. Nie udało się ustalić, czy jakiegokolwiek środki zostały wówczas przeznaczone na działalność chorągwi przez województwa tudzież przez samych starostów generalnych. Możliwe, że – jak już wspomniałem – jednostka została

³⁶ Wniosek ten formułuję na podstawie zestawień z lat 1757–1766, w których dokładnie w takim ułożeniu prezentowane są rozliczenia. Argumentem dodatkowym, przemawiającym za tym, że w poprzednim okresie 1734–1755 również tak czyniono, jest fakt powołania jednostki we wrześniu 1734 r.; „Likwidacja płacy na chorągiew wojewódzką” (1757–1763), AP Poznań, KSP 147, s. 8–12; „Likwidacja *curam delegatis*” (1763–1766), AP Poznań, KSP 106, s. 45–46.

czasowo rozwiązana. Jej przywrócenie nastąpiło dopiero w 1755 r., pierwsze bowiem nowe asygnacje zostały wystawione dla kolejnego okresu rozliczeniowego, 1755/1756³⁷. Nie uwzględniam w wyliczeniach również lat 1766/1767, gdyż faktycznie wówczas chorągiew już nie istniała.

Teoretycznie więc w latach 1734–1766 oba województwa powinny przeznaczyć z podatków czopowego i szelężnego na funkcjonowanie chorągwi w pierwszym okresie 470 800 zł, w drugim zaś 198 000 zł, czyli łącznie 668 800 zł³⁸.

Finansowanie chorągwi w latach 1734–1755

Podstawą do zweryfikowania tej kwoty są materiały znajdujące się w archiwum Komisji Skarbowej Poznańskiej oraz pojedyncze rękopisy przechowywane w materiałach pozostałych po wojewodzie kaliskim Augustynie Działyńskim, który przez lata przewodniczył Komisji³⁹.

W archiwum Komisji Skarbowej Poznańskiej dla lat 1734–1766 zachował się zbiór ok. 1230 kwitów i asygnacji oraz innych dokumentów potwierdzających wybieranie czopowego i szelężnego⁴⁰, wśród których znajduje się sporo dokumentów dotyczących chorągwi wojewódzkiej. Poniższa tabela ukazuje ich liczbę dla pierwszego okresu: kwoty łączne w ramach poszczególnych lat, czas wystawienia oraz samych wystawców.

³⁷ Asygnacje przeznaczone na chorągiew wojewódzką w 1755 r., AP Poznań, KSP 99, s. 27–39).

³⁸ Gdyby jednak uznać, że w latach 1753–1755 (do czasów nowej uchwały sejmiku) powinny być wydawane kolejne asygnacje, wówczas łącznie do 1755 r. suma przeznaczona na chorągiew wyniosłaby 523 000 zł, a po doliczeniu sumy z lat 1755–1766, czyli 198 000 zł, łącznie województwa powinny wyasygnować 721 000 zł. Jest to jednak maksymalna interpretacja, oparta na trzymaniu się zapisów prawnych bez uwzględnienia zachodzących zmian i wydarzeń.

³⁹ Szerzej o zawartości archiwum Komisji Skarbowej Poznańskiej zob. M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów twórcy archiwum skarbowego samorządu szlacheckiego w XVII i XVIII w.*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 12, 2000, s. 35–52; idem, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 205–224. W przypadku Augustyna Działyńskiego chodzi o rękopisy przechowywane w Bibliotece Kórnickiej PAN, BK, rkp. 438, 771, 772, 781.

⁴⁰ Dla lat 1734–1766 są to sygnatury AP Poznań, KSP 79–106. Liczba materiałów podana jest w przybliżeniu, gdyż wymagają one jeszcze pewnej analizy źródłoznawczej oraz przeprowadzenia na tej podstawie klasyfikacji. Część z nich jest fizycznie złączona, część zaś funkcjonuje jako osobne dokumenty, dotyczą tej samej decyzji sejmiku, niektóre zaś zasadniczo nie są ani asygnacją, ani kwitem w precyzyjnym rozumieniu. Wszystkie te zagadnienia będą opisane w odrębnym artykule. Na potrzeby powyższego tekstu liczba ta jest podana, aby ukazać skalę finansowania.

Tabela 5. Asygnacje na chorągiew wojewódzką zachowane w archiwum wojewódzkiej Komisji Skarbowej Poznańskiej z lat 1734–1753

Lp.	Wystawca (nazwisko, imię)	Urząd lub funkcja w momencie wystawienia	Rok wystawienia asygnacji	Dzień i miesiąc wystawienia	Liczba asygnacji	Suma łączna (zł) zawarta w asygnacjach z danego roku	Łączna liczba asygnacji danego wystawcy	Suma łącznie zawarta w asygnacjach wystawionych przez jedną osobę (zł)
1	Garczyński Stefan	kasztelan kaliski, marszałek KSP	1740	13 III	7	8900	20	16 700
			1745	10 I	13	7800		
2	Kołaczkowski Adam z Konar	podstoli poznański, marszałek konfederacji	1734	15 X	2	300	13	17 400
				17 V	1	1000		
				9 VI	1	500		
			1735	6 VIII	1	2000		
				11 VIII	1	1000		
				14 VIII	3	4300		
				18 IX	1	6000		
			1736	12 IV	1	1000		
				5 V	2	1300		
3	Kozłmiński Maciej	wojewoda kaliski, marszałek KSP	1744	22 I	1	6900	2	8900
				11 VII	1	2000		

Tabela 5. cd.

Lp.	Wystawca (nazwisko, imię)	Urząd lub funkcja w momencie wystawienia	Rok wystawienia asygnacji	Dzień i miesiąc wystawienia	Liczba asygnacji	Suma łączna (zł) zawarta w asygnacjach z danego roku	Łączna liczba asygnacji danego wystawcy	Suma łącznie zawarta w asygnacjach wystawionych przez jedną osobę (zł)
4	Szoldrski Ludwik	starosta generalny Wielkopolski	1736*	10 IV	2	4000	92	51 263
				30 XI	2	1800		
				1 VIII	6	1900		
			1738	12 I	4	2000		
				11 VII	3	1100		
				18 IX	1	500		
				6 X	3	1000		
			1739	20 I	7	1800		
				21 III	1	773		
			1741	3 VII	4	1440		
				16 VII	1	500		
				1 VIII	19	5250		
				23 IX	1	300		
				1 XI	1	800		
26 XII	3	600						
1742	2 IV	8	8900					
1743	9 IV	10	9600					
1746	16 II	16	9000					

Lp.	Wystawca (nazwisko, imię)	Urząd lub funkcja w momencie wystawienia	Rok wystawienia asygnacji	Dzień i miesiąc wystawienia	Liczba asygnacji	Suma łączna (zł) zawarta w asygnacjach z danego roku	Łączna liczba asygnacji danego wystawcy	Suma łącznie zawarta w asygnacjach wystawionych przez jedną osobę (zł)
5	Szoldrski Władysław	starosta generalny Wielkopolski	1746	17 VII	6	4000	92	95 400
				23 IX	4	2000		
			1747	22 I	10	9500		
				17 VII	1	4000		
				10 I	14	13 000		
			1748	10 V	2	3000		
				1749*	1 I	11	13 300	
			1750	21 II	7	8200		
				28 III	2	1400		
				27 IV	2	2200		
1751	2 I	13	9500					
	2 I	10	11 500					
1752	4 X	1	1800					
	1753	2 I	9	12 000				
6	Zakrzewski Andrzej	podczaszy poznański, marszałek KSP	1739	13 III	3	9300	3	9300
				Suma				

* lata, w których Szoldrscy pełnili funkcje marszałka Komisji Skarbowej Poznańskiej

Źródło: AP Poznań, KSP 80-106.

Łącznie dla omawianego okresu zachowały się 222 asygnacje do miast z województw poznańskiego i kaliskiego dla lat 1734–1753. Choć możemy w tym przypadku mówić już o dokumencie wystawianym masowo, to jednak do 1753 r. nie wypracowano jednego formularza asygnacji. Treści i układ były podobne. Wiele jednak zależało od momentu, w którym dokument powstał i tego, kto go wystawiał. Zazwyczaj seria kilkunastu asygnacji wydanych tego samego dnia była identyczna, zmieniały się w nich jedynie kwoty i miasta, z których miały być wybrane pieniądze. Wspólną cechą całości tego zbioru było też wystawianie jednej asygnacji jako dokumentu tylko do jednego miasta⁴¹. Pod właściwym tekstem zamieszczana była zawsze data i miejsce wystawienia oraz podpis, zazwyczaj z pieczęcią.

W pierwszym okresie istnienia chorągwi, kiedy dokumenty wydawał marszałek Kołaczkowski, na wstępie była wpisywana podstawa prawna z dokładną datą laudum z 1734 r.⁴² Niezbyt konsekwentny w tym zakresie był Ludwik Szołdrski, który pierwsze asygnacje wystawiał bez podania informacji o podstawie decyzji, pisząc jedynie, że są to „ludzie od województw zaciągnięni”, których należy utrzymać⁴³. W kolejnych latach używał określenia *per laudum*, bez podania daty uchwalenia⁴⁴. Tylko raz, w asygnacji z 16 lipca 1741 r., zrobił wyjątek w tej kwestii⁴⁵. Dodatkowe wzmianki zawierały dokumenty wystawione przez kasztelana kaliskiego Garczyńskiego, który zaznaczał, że robił to na podstawie decyzji Komisji Skarbowej Poznańskiej i jednocześnie z woli sejmiku, czyli laudum⁴⁶. Najbardziej konsekwentny był Władysław Szołdrski, którego wszystkie 92 asygnacje z lat 1746–1753 mają identyczną treść i rozpoczynają się słowami: „Na fundamencie laudum średzkiego w r. 1734 dnia

⁴¹ W czasie wojny o tron polski 1733–1736 masowo wystawiano pojedyncze asygnacje jako dokument, na którym widniały zlecenia wybrania podanych kwot z kilku miast, zob. szerzej G. Glabisz, *Finansowanie wojny o tron polski 1733–1735 z perspektywy konfederacji partykularnej województw poznańskiego i kaliskiego, zawiązanej w obronie Stanisława Leszczyńskiego*, [w druku].

⁴² Asygnacje wystawione przez A. Kołaczkowskiego z lat 1734–1736, AP Poznań, KSP 80, s. 44–46; KSP 81, s. 66–68; KSP 82, s. 9–19, 91.

⁴³ Asygnacje wystawione przez L. Szołdrskiego w 1736 r., AP Poznań, KSP 83, s. 9–14; w podobnej formie wystawione były asygnacje przez A. Zakrzewskiego, AP Poznań, KSP 85, s. 39–41.

⁴⁴ Asygnacje wystawione przez L. Szołdrskiego w latach 1737–1746, AP Poznań, KSP 84, s. 40–46, 85, 93–97, 122–126; KSP 85, s. 1–13; KSP 87, s. 36–42, 52–60, 68–102, 112, 121–129; KSP 88, s. 5–11, 30–48.

⁴⁵ Asygnacja wystawiona przez L. Szołdrskiego 16 VII 1741, do Ponieca na 500 zł, AP Poznań, KSP 87, s. 60.

⁴⁶ Asygnacje wystawione przez S. Garczyńskiego w 1740 i 1745 r., AP Poznań, KSP 86, s. 6, 15, 21, 32, 33, 35, 37; KSP 90, s. 12–18, 24–42.

27 miesiąca września”. Wynikało to ze wspomnianych wyżej sporów o prawomocność ich wystawiania⁴⁷.

Po tych wstępnych informacjach następowały dalsze, dotyczące określenia osoby, której powierzano dokumenty. Na początku był to pierwszy rotmistrz chorągwi Antoni Łaskawski, który jednak zmarł w kwietniu 1735 r.⁴⁸ Dlatego od maja 1735 r. do maja 1736 r. sformułowanie było inne. W miejscu, gdzie dotychczas podany był odbiorca, pojawiła się ogólna informacja, że asygnacja jest „dana na chorągiew wojewódzką”⁴⁹, mimo że przynajmniej od czerwca 1735 r. nowym rotmistrzem był Stanisław Objeziński⁵⁰. Nie był on również uwzględniany w asygnacjach z kwietnia 1736 r. Wówczas głównym poborcą czopowego i szelężnego został wyznaczony przez Szołdrskiego Marcján Mierosławski. Trudno określić, jaką rolę odgrywał w chorągwi, gdyż przy odbiorze pieniędzy kwitował je tylko imieniem i nazwiskiem, krótko później zresztą zmarł⁵¹. W asygnacjach wystawianych od 1737 do 1753 r. pojawia się informacja o wyznaczonym do egzekucji, „mającym nad tymi ludźmi komendę” Gabrielu Skórzewskim, ostatnim rotmistrzu⁵².

W kwestii specyfiki asygnacji warto jeszcze zwrócić uwagę na kilka spraw. Od samego początku nie można określić, do którego roku „budżetowego” należy przyporządkować poszczególne dokumenty z lat 1734–1755. Nie zawierały one bowiem takiej informacji, nie można tego także stwierdzić w oparciu o daty wystawienia (zob. tabelę 5). W dokumentach sygnowanych przez Ludwika Szołdrskiego były zawarte jedynie

⁴⁷ Asygnacje wystawione przez W. Szołdrskiego w latach 1746–1753, AP Poznań, KSP 91–101.

⁴⁸ Pochowany został w krypcie kościoła poznańskich Reformatów 18 kwietnia 1735 r., zob. Liber Mortuorum – Reformaci, Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej: AA Poznań) (Informacja na podstawie BK, Teki Dworzaczka nr 25221); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 131.

⁴⁹ Asygnacje wystawione przez A. Kołaczkowskiego, AP Poznań, KSP 81, s. 66–68; KSP 82, s. 9–19, 91; KSP 83, s. 55–57.

⁵⁰ Podpisywał się jako rotmistrz, kwit S. Objezińskiego na 500 zł dla Śródki, AP Poznań, KSP 81, s. 69.

⁵¹ Asygnacje wystawione przez L. Szołdrskiego, Poznań, 10 IV i 30 XI 1736, AP Poznań, KSP 83, s. 9–11, 12; Mierosławski zmarł w 1736 r., żył jeszcze 13 XI 1736, gdyż kwitował obiór 120 zł z Kórnika, AP Poznań, KSP 83, s. 73; informacja o śmierci zob., AA Poznań, Liber Mortuorum, Szamotoły, Reformaci (Informacja na podstawie BK, Teki Dworzaczka nr 26865).

⁵² Pierwsza asygnacja, w której został wspomniany, od razu jako dowódca, pochodzi z 1 sierpnia 1737 r.; wystawiona przez Ludwika Szołdrskiego, AP Poznań, KSP 84, s. 10. W dotychczasowych badaniach sugerowano, że pełnił tę funkcję od lat czterdziestych XVIII w., M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 131.

dotatkowe informacje, że wypisaną kwotę przeznaczano na sfinansowanie „lenungu i barwę”⁵³. Tylko w asygnacjach ze stycznia 1738 r. zaznaczono, że mają być przekazane na pensję roczną rotmistrza⁵⁴. W pozostałych tego typu dokumentach z następnych lat nie widać uszczegółowień.

Dzięki zachowanym kwitom możliwe jest jednak określenie, przynajmniej w części przypadków, czasu realizacji poszczególnych asygnacji, co ukazuje tabela 6.

Z 222 asygnacji, 191 ma pokrycie w zachowanych 203 kwitach. Prawie wszystkie, z nielicznymi wyjątkami, były realizowane w tym samym roku co wystawiona dyspozycja. W przypadku dziewięciu asygnacji mamy więcej niż jeden kwit, gdyż w danym momencie miasto nie mogło pokryć całej kwoty i rozbijano ją na mniejsze sumy⁵⁵. Poświadczenie odebrania danej kwoty było zazwyczaj kwitowane na samej asygnacji lub też na osobnej kartce. Niestety, nie zawsze podawano dokładną datę i miejsce tej czynności. Poza rotmistrzami Łaskawskim, Objezierskim i Skórzewskim wystawiali je również ich podkomendni. Należeli do nich Wojciech Rola Zbijewski, który w 1749 r. był chorążym chorągwi wojewódzkiej, czy Franciszek Święcicki, który od 1742 r. sprawował urząd pisarza grodzkiego pyzdrowskiego⁵⁶, w 1748 r. został mianowany komisarzem Komisji Skarbowej Poznańskiej⁵⁷, a zmarł w 1754 r.⁵⁸ Nie wiadomo jednak, jaką rolę Święcicki pełnił w chorągwi. Podobny problem jest z pozostałymi kwitującymi. Grupa ta była liczniejsza, gdyż zachowały się potwierdzenia, dla których nie posiadamy istniejącej asygnacji — jest ich 12, na łączną sumę 3844,12 zł⁵⁹.

⁵³ Innymi słowy „lenung” należy rozumieć jako żołąd oraz inne świadczenia pieniężne, „barwę” zaś jako umundurowanie i wyposażenie; asygnacje L. Szołdrskiego zob. przyp. 43. W materiale źródłowym znajduje się zestawienie wydatków na wyposażenie chorągwi na łączną kwotę 5563 zł, AP Poznań, KSP 147, s. 1–3.

⁵⁴ Asygnacje wystawione przez L. Szołdrskiego ze stycznia 1738 r., AP Poznań, KSP 84, s. 40–46.

⁵⁵ Asygnacje, których realizacja była rozbita na więcej niż jeden kwit: AP Poznań, KSP 84, s. 14, 46–47; KSP 86, s. 6–7; KSP 89, s. 31; KSP 91, s. 9–12; KSP 92, s. 9, 20–21; KSP 93, s. 3; KSP 100, s. 188–189.

⁵⁶ Informacja wpisana do księgi grodzkiej o złożeniu przysięgi przez Franciszka Święcickiego na pisarza grodzkiego pyzdrowskiego w 1742 r., AP Poznań, Księgi Grodzkie Poznańskie (dalej: Gr. Poznań) 1267, k. 138v. (Informacja na podstawie BK, Teki Dworzaczka nr 6318).

⁵⁷ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 388.

⁵⁸ Metrykalnia Poznań — Bernardyni (informacja na podstawie BK, Teki Dworzaczka nr 38081).

⁵⁹ Kwity bez pokrycia w asygnacjach: AP Poznań, KSP 81, s. 1, 28–34; KSP 82, s. 105; KSP 83, s. 71–73.

Tabela 6. Kwity pokrywające się z asygnacjami wystawionymi na chorągiew z lat 1734–1753

Lp.	Rok wystawienia asygnacji	Dzień i miesiąc wystawienia asygnacji	Liczba asygnacji łącznie	Liczba asygnacji, do których można przyporządkować kwity	Rok wystawienia kwitów	Miesiąc realizacji kwitów	Liczba kwitów	Łączna suma wybrana wg zachowanych kwitów	Wystawca kwitu (w nawiasie liczba wystawionych kwitów)
1	1734	15 X	2	1	1734	X	1	100	Antoni Łaskawski (1)
2	1735	17 V	1	1	1735	V	1	1000	Marcin Mierostawski (1)
		9 VI	1	1		VI	1	500	Stanisław Objezierski (1)
		6 VIII	1	1		VIII	1	2000	Marcin Mierostawski (1)
		11 VIII	1	1		IX	1	1000	Stanisław Objezierski (1)
		14 VIII	3	3		XII	2	2300	Marcin Mierostawski (3)
		18 IX	1	0	-	-	-	-	
3	1736	10 IV	2	2	1736	XI	1	400	Marcin Mierostawski (3)
						XII	1	3000	
		12 IV	1	1		V	1	1000	
		5 V	2	1		b.d.	1	1000	Stanisław Objezierski (1)
		30 XI	2	2	1736	XII	2	1800	Marcin Mierostawski (2)
4	1737	1 VIII	6	5	1737	VIII	6	1400	Gabriel Skórzewski (6)

Tabela 6. cd.

Lp.	Rok wystawienia asygnacji	Dzień i miesiąc wystawienia asygnacji	Liczba asygnacji łącznie	Liczba asygnacji, do których można przyporządkować kwity	Rok wystawienia kwitów	Miesiąc realizacji kwitów	Liczba kwitów	Łączna suma wybrana wg zachowanych kwitów	Wystawca kwitu (w nawiasie liczba wystawionych kwitów)	
5	1738	12 I	4	3	1738	I	2	800	Gabriel Skórzewski (12)	
						VI	1	400		
		11 VII	3	3		b.d.	1	500		
						VII	2	800		
						b.d.	1	300		
18 IX	1	1	1	b.d.	1	500				
				X	2	700				
6	1739	20.01	7	6	1739	b.d.	1	300		
						I	2	700		
						b.d.	4	1000		
						IV	2	2100		
						b.d.	2	2100		
7	1740	13 III	7	6	1740	IX	1	7200	Gabriel Skórzewski	
						IV	2	600	Kacper Rede (1) Franciszek Święcicki (1)	
						V	1	300	Franciszek Święcicki	
		13 III	7	6		6	VI	2	600	Kacper Rede (1) Franciszek Święcicki (1)
							VII	1	500	Franciszek Święcicki (1)
		13 III	7	6		6	VIII	1	300	Gabriel Skórzewski (2)
							IX	1	6000	Gabriel Skórzewski (2)

Lp.	Rok wystawienia asygnacji	Dzień i miesiąc wystawienia asygnacji	Liczba asygnacji łącznie	Liczba asygnacji, do których można przyporządkować kwity	Rok wystawienia kwitów	Miesiąc realizacji kwitów	Liczba kwitów	Łączna suma wybrana wg zachowanych kwitów	Wystawca kwitu (w nawiasie liczba wystawionych kwitów)
8	1741	21 III	1	0	-	-	-	-	-
		3 VII	4	4	1741	VII	4	1440	Gabriel Skórzewski (3)
		16 VII	1	1		VIII	1	500	Halski (1)
		1 VIII	19	13	1741	b.d.	1	400	Antoni Sakowski
						VIII	3	800	Gabriel Skórzewski (6)
						X	1	300	
9	1742				1742	I	4	1000	Gabriel Skórzewski (1)
						II	1	100	Franciszek Święcicki (4)
					1744	VI	1	200	Adam Chrobucki (1)
		23 IX	1	1	1741	IX	1	300	Gabriel Skórzewski (2)
		1 XI	1	1		b.d.	1	800	
		26 XII	3	3	1742	I	2	200	Franciszek Święcicki (3)
						II	1	400	
		2 IV	8	7	1742	VI	4	1500	Gabriel Skórzewski (1)
						VIII	1	200	Franciszek Święcicki (5)
						IX	1	2800	
				IV	1	4000	Gabriel Skórzewski (10)		

Tabela 6. cd.

Lp.	Rok wystawienia asygnacji	Dzień i miesiąc wystawienia asygnacji	Liczba asygnacji łącznie	Liczba asygnacji, do których można przyporządkować kwity	Rok wystawienia kwitów	Miesiąc realizacji kwitów	Liczba kwitów	Łączna suma wybrana wg zachowanych kwitów	Wystawca kwitu (w nawiasie liczba wystawionych kwitów)
10	1743	9 IV	10	10	1743	IV	5	3000	Franciszek Święcicki (3) Gabriel Skórzewski (7)
						V	1	2000	
						VII	1	3000	
						IX	1	500	
						XII	1	1000	
						b.d.	1	100	
11	1744	22 I	1	1	1744	II	1	720	Gabriel Skórzewski (4)
						IV	1	540	
						VI	1	738	
						VII	1	4902	
						X	1	2000	
12	1745	10 I	13	11	1745	I	1	600	Franciszek Święcicki (8) Gabriel Skórzewski (1) Mateusz Charchowski (2)
						II	4	3200	
						III	2	900	
						IV	2	500	
						V	1	1600	
						IX	1	200	

Lp.	Rok wystawienia asygnacji	Dzień i miesiąc wystawienia asygnacji	Liczba asygnacji łącznie	Liczba asygnacji, do których można przyporządkować kwity	Rok wystawienia kwitów	Miesiąc realizacji kwitów	Liczba kwitów	Łączna suma wybrana wg zachowanych kwitów	Wystawca kwitu (w nawiasie liczba wystawionych kwitów)
13	1746	16 II	16	12	1746	II	2	1500	Gabriel Skórzewski (7)
						III	7	4700	Mateusz Charchowski (1)
						IV	1	300	Władysław Konopka (5)
						V	1	200	brak podpisu (1)
						VI	1	500	
						b.d.	2	650	
14	1747	17 VII	6	4	1747	VII	4	3100	Gabriel Skórzewski (2)
						IX	2	1000	Franciszek Święcicki (4)
						b.d.	1	500	Mateusz Charchowski (1)
						I	1	200	Gabriel Skórzewski (8)
						II	2	3000	Franciszek Święcicki (1)
						III	2	1000	Mateusz Charchowski (2)
17 VII	1	17 VII	1	1	1747	IV	1	300	
						V	1	500	
						b.d.	3	2000	
						VII	1	4000	

Tabela 6. cd.

Lp.	Rok wystawienia asygnacji	Dzień i miesiąc wystawienia asygnacji	Liczba asygnacji łącznie	Liczba asygnacji, do których można przyporządkować kwity	Rok wystawienia kwitów	Miesiąc realizacji kwitów	Liczba kwitów	Łączna suma wybrana wg zachowanych kwitów	Wystawca kwitu (w nawiasie liczba wystawionych kwitów)
15	1748	10 I	14	13	1748	I	2	900	Gabriel Skórzewski (3)
						II	3	3520	Franciszek Święcicki (11)
						III	5	5180	Wojciech Rola Zbijewski (1)
						IV	3	2000	
		b.d.	1	900					
		10 V	2	2		V	2	3000	
16	1749*	1 I	11	10	1749	I	7	10300	Franciszek Święcicki (8)
						III	3	2000	Gabriel Skórzewski (1)
									Wojciech Rola Zbijewski (1)
17	1750	21 II	7	7	1750	II	2	2500	Jan Rola Zbijewski (2)
						III	4	3900	Wojciech Rola Zbijewski (1)
						IV	1	1800	Gabriel Skórzewski (1)
							2	1400	Franciszek Święcicki (7)
		27 IV	2	2200					

Lp.	Rok wystawienia asygnacji	Dzień i miesiąc wystawienia asygnacji	Liczba asygnacji łącznie	Liczba asygnacji, do których można przyporządkować kwity	Rok wystawienia kwitów	Miesiąc realizacji kwitów	Liczba kwitów	Łączna suma wybrana wg zachowanych kwitów	Wystawca kwitu (w nawiasie liczba wystawionych kwitów)
18	1751	2 I	13	12	1751	I	7	5500	Franciszek Święcicki (11) Józef Grzybowski (1)
						II	4	3100	
						III	1	400	
19	1752	2 I	10	9	1752	I	2	4100	Franciszek Święcicki (6) Gabriel Skórzewski (3)
						II	4	3500	
						IV	3	3000	
		4 X	1	1	1753	I	1	1800	Franciszek Święcicki (1)
20	1753	2 I	9	8	1753	I	2	1700	Franciszek Święcicki (7) Gabriel Skórzewski (1)
						II	3	5800	
						IV	1	1100	
						V	1	500	
						b.d.	1	2000	
Suma			222	191	-	-	203	177 490	-

Źródło: AP Poznań, KSP 80-106.

Łącznie z zachowanych materiałów wynika, że wydano asygnacje na sumę 198 963 zł (tab. 5). Pokwitowania posiadamy dla 177 490 zł (tab. 6). Nie zachowały się fizycznie kwity dla 31 asygnacji, jednak w tym wypadku pomocne są rejestry rozliczeń miast z Komisją Skarbową Poznańską. Posiadamy ich kilka, jednak najbardziej istotne w tym wypadku są dwa, pierwszy z rozliczeniami do 1750 r.⁶⁰ i drugi z informacjami z 1756 i 1757 r.⁶¹ Wynika z nich, że przeszło 29 asygnacji ze wspomnianej wyżej grupy zostało rozliczonych na sumę 19 873 zł, w przypadku dwóch nie posiadamy żadnego potwierdzenia. Zostały one wystawione do Pyzdr na 200 zł z datą 1 sierpnia 1737 r. oraz do Rogoźna na 500 zł z 2 stycznia 1751 r. Wydaje się jednak, że skoro znalazły się w archiwum komisji, to zostały rozliczone⁶². Z zachowanych zestawień wynika również, że w tabeli 6 uwzględnione zostały dwie asygnacje, które nie zostały w pełni zrealizowane. Zamiast bowiem 1500 zł⁶³ wypłacono jedynie 600 zł i tak

⁶⁰ Oba rejestry mają inną budowę, ten z archiwum poznańskiego jest chronologicznie szerszy, gdyż obejmuje posiedzenia z lat 1727–1750, drugi zaś dotyczy tylko okresu 1736–1750. Nie ma to jednak większego znaczenia, gdyż rozliczenia asygnacji dotyczących chorągwi były w nich wprowadzane dopiero od posiedzenia w kwietniu 1736 r. W pierwszym rejestrze wszystko było ujęte w układzie chronologicznym, według sesji Komisji Skarbowej Poznańskiej, a później w ramach każdej z nich w ujęciu alfabetycznym, zazwyczaj według nazw wpisywano miasta, z których wybrano środki. W wielu przypadkach zamieszczano również informacje o dacie asygnacji lub kwitu. Jeśli chodzi o chorągiew województw wielkopolskich, podawano określenie „cohorta”, czasem zaś nazwisko rotmistrza lub innej osoby, która otrzymała dyspozycję, a także rozliczała się z niej. W drugim rejestrze również wprowadzono ujęcie chronologiczne, następnie zaś podana była nazwa miasta, przy niej wpisywano osoby lub „sprawy” oraz wybrane sumy. W obu przypadkach można odnaleźć omyłki pisarskie, w wyniku których zawyżano lub obniżano pewne sumy, nie dodając cyfry „0” lub ją ujmując. Takie błędy można było zweryfikować na podstawie zachowanych asygnacji i kwitów. W kilku przypadkach brak jest niektórych pozycji w jednym rejestrze. Zdarzają się przypadki, kiedy pisarz łączył kilka asygnacji do jednego miasta we wspólną pozycję. W większości jednak przypadków wprowadzono je według zapisów asygnacji lub kwitu. W aktach komisji zachował się również rejestr (AP Poznań, KSP 26), który teoretycznie miał dotyczyć tylko asygnacji wydanych na utrzymanie chorągwi do 1744 r. Niestety, został stworzony dość niedbale, ujęte były w nim asygnacje, które nie były przeznaczone dla chorągwi, tylko dla jej rotmistrza Skórzewskiego, pełniącego w tym okresie również inne funkcje w samorządzie sejmikowym: „Assignationes et quietationes”, AP Poznań, KSP 40, k. 4–51; „Assignationes per quem, cui extradite”, BK, rkp. 438, k. 1–14.

⁶¹ „Declara[t]iones in Commissione Palatinatu”, BK, rkp. 772, 12–15, k. 52–63.

⁶² Asygnacja L. Szoldrskiego na chorągiew do Pyzdr — 200 zł, Asygnacja W. Szoldrskiego na chorągiew do Rogoźna — 500 zł, AP Poznań, KSP 84, s. 12; KSP 96, s. 3.

⁶³ Asygnacja L. Szoldrskiego na chorągiew z 10 IV 1736, do Słupcy — 1000 zł, z 1 VIII 1737 do Raszkowa — 500 zł, kwit M. Mierosławskiego dla Słupcy na 400 zł, asygnacja L. Szoldrskiego z 1 VIII 1737 na chorągiew do Raszkowa — 500 zł, kwit G. Skórzewskiego z 30 VIII 1737 dla Raszkowa na 200 zł, AP Poznań, KSP 83, s. 9–10; KSP 84, s. 10.

też były rozliczone w rejestrach⁶⁴. W przypadku pozostałych asygnacji posiadających kwity wybrano wszystkie wyznaczone środki. Zestawienia skarbowe wskazują także, że faktycznie wydano więcej asygnacji niż się do dziś zachowało, a które również rozliczono na łączną kwotę 14 850 zł. Całość powyższych wyliczeń, krzyżowo zestawionych w ramach całego materiału źródłowego dla lat 1734–1755, została ukazana w tabelach 7 i 8.

Tabela 7. Miasta, z których wybierano czopowe i szelężne w latach 1734–1753 (1755)

Lp.	Miasto	Kwoty w zł/lata, w których wybierano czopowe i szelężne z danego miasta	+R KSP	Suma
1	Babimost	200/1741; 300/1746; 1000/1749; 1000/1751	0	2500
2	Bledzew	300/1734; 400/1741; 200/1742; 200/1743	0	1100
3	Bnin	100/1734; 140/1736	0	240
4	Bojanów	400/1738; 1500/1746	0	1900
5	Borek	45,06/1734	0	45,06
6	Brójce	600/1739; 200/1741; 300/1743; 200/1745; 500/1748; 500/1750; 500/1751; 500/1752	0	3300
7	Budzyń	300/1749	0	300
8	Buk	300/1741; 1000/1746; 1000/1747; 1200/1748; 1100/1751; 1000/1752; 1200/1753	300	7100
9	Chodzież	150/1741	0	150
10	Chwaliszewo	300/1746 ; 4000/1747; 1000/1749; 1500/1751; 2000/1752; 2000/1753	2000	12 800
11	Czarnków	300/1741	0	300
12	Czempiń	773/1741; 400/1746; 400/1748; 1800/1750; 500/1751; 500/1753	0	4373
13	Człopa	300/1741	0	300
14	Dolsk	100/1739; 200/1741	0	300
15	Dupin		400	400
16	Gniezno	350/1746	0	350
17	Gostyń	400/1741	500	900
18	Grodzisko	300/1741; 1000/1743; 500/1746 ; 500/1747; 1800/1753	0	4100
19	Jarocin	300/1736; 300/1737; 600/1740; 400/1742; 500/1752	0	2100
20	Jastrowie	400/1736; 300/1737	0	700

⁶⁴ „Assignationes et quietationes”, AP Poznań, KSP 40, k. 28–28v.; „Assignationes per quem, cui extradite”, BK, rkp. 438, k. 5–5v.

Tabela 7. cd.

Lp.	Miasto	Kwoty w zł/lata, w których wybierano czopowe i szelężne z danego miasta	+R KSP	Suma
21	Kalisz	2000/1735; 2800/1742; 2000/1743; 6900/1744; 500/1747; 1000/1748; 1200/1750; 3800/1752	0	20 200
22	Kargowa		300	300
23	Kcynia	200/1741	0	200
24	Kobylin	300/1738; 500/1746; 500/1747	0	1300
25	Konin	400/1741	0	400
26	Kościan	300/1735; 400/1739; 400/1745; 500/1746; 800/1748	360	2760
27	Kórnik	120/1736	100	220
28	Krobia	200/1734; 100/1739; 400/1741; 400/1745; 500/1746	0	1600
29	Krotoszyn	1000/1735; 2000/1736; 1000/1747	0	4000
30	Krzywiń	245,06/1734	290	535,06
31	Leszno	8000/1735; 7200/1739; 6000/1740; 2000/1748; 1000/1750	4000	28 200
32	Lwówek	600/1734; 300/1738	0	900
33	Łobżenica	3000/1736; 1800/1741	0	4800
34	Miejska Górka	500/1735; 300/1738; 300/1741	500	1600
35	Międzychód	300/1740; 200/1741; 500/1742; 1000/1743; 1000/1745; 1000/1748; 1000/1749; 1000/1750; 1000/1752	0	7000
36	Międzyrzecz	800/1738; 1000/1743; 1000/1745; 1200/1746; 2000/1748; 3000/1749; 2000/1750	0	11 000
37	Nakło	200/1741	0	200
38	Osieczna	200/1741	900	1100
39	Ostroróg	200/1735	0	200
40	Piła	300/1737	0	300
41	Pniewy	100/1739; 100/1741	200	400
42	Poniec	500/1741; 500/1742; 500/1743; 500/1746; 500/1747; 3000/1749	800	6300
43	Poznań	4000/1742; 3000/1743; 2000/1744; 1000/1751; 2100/1752; 2000/1753	0	14 100
44	Pszczew	100/1741; 200/1742; 200/1745	0	500
45	Pyzdry	200/1737	0	200
46	Rakoniewice	500/1745; 200/1746; 500/1748; 400/1750; 500/1751	0	2100
47	Raszków	200/1737; 500/1747; 600/1750; 500/1752	0	1800

Lp.	Miasto	Kwoty w zł/lata, w których wybierano czopowe i szelężne z danego miasta	+R KSP	Suma
48	Rawicz	2000/1735	0	2000
49	Rogoźno	340/1741; 250/1745; 500/1746; 1200/1748; 500/1751; 1000/1752	0	3790
50	Rydzyzna	300/1739; 1000/1740	0	1300
51	Sieraków	400/1738; 400/1739; 200/1741; 1000/1749	0	2000
52	Skoki	900/1752; 900/1753	0	1800
53	Skwierzyzna	1000/1738; 500/1740; 200/1741; 300/1742; 500/1743; 600/1746; 500/1748	0	3600
54	Słupca	400/1736; 300/1741; 500/1746	0	1200
55	Szamotoły	500/1751	0	500
56	Szlichtyngowa	600/1745 – 1000/1746 – 500/1748 – 500/1750 – 500/1751 – 500/1753	0	3600
57	Śmigiel	2000/1735 – 1500/1739 – 1600/1745 – 1500/1746 – 1000/1747 – 900/1748	0	8500
58	Śrem	300/1746	800	1100
59	Środa		1500	1500
60	Śródka	500/1735; 500/1746; 1000/1749; 500/1751	0	2500
61	Święcichowa	400/1739; 500/1746; 1000/1748; 500/1749	1100	3500
62	Trzciel	500/1746; 500/1748	0	1000
63	Tuczno	400/1738	0	400
64	Ujście	300/1738; 100/1741	0	400
65	Wałcz	1400/1736	0	1400
66	Wągrowiec	200/1740; 400/1741; 250/1745	0	850
67	Wieleń	300/1737	0	300
68	Wielichowo	100/1743; 150/1746	0	250
69	Wolsztyn	400/1738; 1100/1753	0	1500
70	Wronki	76/1735; 1000/1749; 800/1750; 400/1751	500	2776
71	Wschowa	1000/1745; 1000/1746; 2000/1747; 2000/1748; 2000/1750; 1000/1751; 2000/1753	0	11 000
72	Zaborów	300/1740; 400/1745; 200/1746; 500/1749	300	1700
73	Zduny	2000/1747	0	2000
74	Żnin	200/1741	0	200
75	b. danych	18/1735; 600/1746	0	618
Suma			14 850	216 757,12

0 – oznacza, że nie wybierano wówczas z tego miasta żadnej kwoty i nie była tam wtedy wystawiona asygnacja

+R KSP – sumy zawarte tylko w rejestrach, dla których nie zachowały się ani asygnacje, ani kwity

Źródło: AP Poznań, KSP 40, 80–106, 144; BK, rkp. 438, 772.

Tabela 8. Łącznie zebrane sumy z miast w latach 1734–1753 (1755)

Lp.	Rok wybrania	Liczba miast, z których wybrano czopowe i szelężne	Suma łączna (zł)
1	1734	6	1490,12
2	1735	11	16 594
3	1736	8	7760
4	1737	6	1600
5	1738	10	4600
6	1739	10	11 100
7	1740	7	8900
8	1741	29	9663
9	1742	8	8900
10	1743	10	9600
11	1744	2	8900
12	1745	13	7800
13	1746	26	15 600
14	1747	11	13 500
15	1748	16	16 000
16	1749	11	13 300
17	1750	11	11 800
18	1751	13	9500
19	1752	10	13 300
20	1753	9	12 000
21	+ R KSP	18	14 850
Suma			216 757,12

Źródło: AP Poznań, KSP 40, 80–106, 144; BK, rkp. 438, 772.

Wśród przeszło 75 miast w badanym okresie najwięcej wypłaciło prywatne Leszno, aż 28 200 zł, drugi był królewski Kalisz — 20 200 zł. Wydaje się, że suma przekazanych środków była w jakimś sensie związana z potencjałem gospodarczym danego miasta. Łącznie wybrano więc sumę 216 757 zł i 12 gr. Było to jedynie 46 proc. całego przewidywanego „budżetu” dla lat 1734–1755, który według podanych wcześniej obliczeń wynosił 478 800 zł. Powstaje więc pytanie, czy samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego oraz starostowie generalni niezbyt skutecznie prowadzili finanse chorągwi i ją zaniedbywali, czy też mamy do czynienia z luką w źródłach lub innym problemem. W mojej ocenie

sprawa ta nie jest jednoznaczna. Nim jednak wyjaśnię tę kwestię, niezbędne będzie przedstawienie, jak wyglądało finansowanie chorągwi w latach 1755–1766. Dopiero na tym tle, wraz z innymi informacjami o stanie finansów wojewódzkich w drugiej połowie XVIII w., będzie możliwe zaproponowanie pewnych hipotez, interpretacji i wniosków.

Finansowanie chorągwi w latach 1755–1766

Nowy okres rozpoczął się, zgodnie z wrześnieowym laudum sejmiku gospodarskiego, w 1755 r. Nie wspomniano wówczas o istniejącym zadłużeniu czy niedoborach w finansowaniu chorągwi. Ustalony nowy „budżet” miał być oparty na wybieraniu pieniędzy jedynie z miast królewskich. W latach 1755–1757 starosta generalny Wielkopolski Władysław Szołdrski, podobnie jak wcześniej, w wystawianych asygnacjach podawał dokładne informacje o podstawie prawnej i pozostałych kwestiach. Trzymał się zwyczaju sporządzania jednej asygnacji dla jednego miasta. W tym czasie, nie wiadomo z jakiej przyczyny, część tych dokumentów wystawił Augustyn Działyński, wojewoda kaliski i marszałek Komisji Skarbowej Poznańskiej. Robił to również po śmierci Szołdrskiego w 1757 r., aby zapewnić jednostce fundusze, które powinna jeszcze otrzymać. Sytuację obrazuje tabela 9.

Łącznie w okresach „budżetowych” 1755/1756 i 1756/1757 chorągiew otrzymała 36 494 zł, czyli nieco więcej niż zakładała uchwała z 1755 r. Rocznie było to bowiem 18 247 zł (zamiast wyznaczonych przez sejmik 18 000 zł). Dość szybko przebiegała realizacja asygnacji, co prawdopodobnie miało wpływ na poprawę umundurowania i wyposażenia jednostki. Potwierdza to relacja z 4 czerwca 1756 r. z odbytej wówczas inspekcji (zgodnie z laudum sejmikowym) przed Komisją Skarbową Poznańską. Informator „Kuryera Polskiego” donosił wówczas, że „chorągiew województw nowo erygowana musztrowała się. Ta chorągiew zostając pod dyspozycją jm. pana generała wielkopolskiego, *consistit* w wybranych ludziach, którzy pięknie monderowani, mają jednej maści konie i broń nową, każdemu podobającą się. Taż chorągiew zaraz zaciągnęła wartość przed Wagą, gdzie ichm. panowie komisarze zasiadają”. Jednostka wojewódzka była również obecna 24 października 1757 r. podczas ceremonii wjazdu na urząd nowego starosty generalnego Wielkopolski Jerzego Augusta Mniszcha, marszałka nadwornego koronnego⁶⁵.

⁶⁵ „Kuryer Polski” 1756, nr 152; M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 131.

Tabela 9. Finansowanie chorągwi wojewódzkiej w latach 1755–1757

Lp.	Wystawca asygnacji	Data wystawienia asygnacji	Liczba asygnacji	Wyznaczone miasto	Suma zapisana w asygnacji	Data i miejsce podpisania kwitu	Podpis kwitującego odbiór pieniędzy	Suma pobrana	Uwagi
1	Władysław Szoldrski	6 X 1755	1	Wschowa	5000	-	Ignacy Urbanowski	5000	-
2		15 X 1755	1	Międzyrzecz	4000	18 X 1755	Marcin Trębiński	4000	-
3		23 X 1755	5	Oborniki	1000	-	Wojciech Rola Zbijewski	1000	R
4				Babimost	500	-		500	-
5				Poznań	1800	1 XI 1755		1800	-
6				Brójce	700	-		700	-
7				Wschowa	4000	3 XI 1755	Gabriel Skórzewski	4000	-
8		20 V 1756	1	Kalisz	6000	26 V 1756	Ignacy Urbanowski	6000	R
9	Augustyn Działyński	29 V 1756	3	Śrem	2000	-	-	2000	R
10				Szlichtyngowa	1000	-	Aleksander Sosnowski	1000	R
11				Szamotuły	1000	-	Józef Giszczynski i Krajewski	1000	R
12		30 V 1756	1	Kalisz	3000	6 VI 1756	W. Korytowski	3000	R
13	Władysław Szoldrski	15 VI 1756	1	Rogoźno	1298	-	-	1298	-
14		30 XII 1756	2	Babimost	100	-	W. Korytowski	100	-
15				Brudzew	96	-		96	-
16	Augustyn Działyński	1 XII 1757	3	Babimost	700	30 XII 1757	Józef Łukowski	700	-
17				Frydlądek	500	-		500	-
18				Wątcz	500	29 I 1758	Jakub Rzepecki	500	-
19			??	??	3300*	??	??	3300	-
Suma					36 494	-	-	36 494	-

R – rozliczone na sesji Komisji Skarbowej Poznańskiej 18 VII 1757 r.

* A. Działyński 1 grudnia 1757 r. wydał asygnację na 5000 zł; niestety, w przypadku 3300 zł nie zachowały się szczegółowe informacje poza kwotą, która została zapewne wypłacona; w przeciwnym wypadku zostałoby to odnotowane w rozliczeniach szczegółowych z lat 1757–1763.

Źródło: AP Poznań, KSP 100–102; BK, rknp. 772.

Pierwszą asygnację, na lata 1757/1758, wystawił dla chorągwi Mniszech, będąc już w Warszawie, 25 listopada 1757 r. Był to jednak dokument różniący się od poprzednich. Marszałek podpisał zbiorczą asygnację dla 24 miast królewskich, które wymienił w dokumencie, zaznaczając, że to z nich ma być wybrana kwota 18 000 zł⁶⁶. Nie wskazał jednak, jaka część tej sumy przypada na każde z miast. W kolejnych latach wystawiał asygnacje według podobnego schematu, przy czym zmieniała się liczba owych miast królewskich⁶⁷. Taka praktyka wynikała zapewne z braku orientacji w sprawach skarbowych Wielkopolski właściwej, którymi sam się nie zajmował, przerzucając zadanie na lokalnych współpracowników⁶⁸.

Odpowiedzialnym wówczas za finanse chorągwi był jej dawny chorąży, a od 1757 r. porucznik, Wojciech Rola Zbijewski, który aspirował także do odkupienia rotmistrzostwa chorągwi od Gabriela Skórczewskiego⁶⁹. To głównie Zbijewski kwitował odbiór środków, choć bywały przypadki, kiedy zwykli pocztowi, bez asysty oficerów, podejmowali próby realizacji asygnacji. Wówczas zdarzało się, że mieszczanie odmawiali wypłaty i zbywali szeregowców⁷⁰. Realizacja Mniszchowskich asygnacji już w okresie 1757/1758 przysporzyła problemów i do czerwca 1758 r. udało się wybrać z miast królewskich jedynie 8210 zł (zob. tab. 10)⁷¹. W związku z brakiem perspektyw na dalsze fundusze, na prośbę Zbijewskiego wojewoda kaliski Augustyn Działyński wystawił asygnację na 9000 zł dla siedmiu miast, w tym sześciu prywatnych (zob. tab. 11). Teoretycznie nie było to zgodne z *laudum* z 1755 r. Nikt wówczas jednak nie protestował. Realizacja dodatkowych asygnacji została ukończona latem 1759 r.⁷² i dała łącznie sumę 17 980 zł⁷³.

⁶⁶ Asygnacja J.A. Mniszcha dla chorągwi wojewódzkiej do miast J.K.M., Warszawa 25 XI 1757, AP Poznań, KSP 102, s. 72–74.

⁶⁷ W kolejnych latach było ich 24, 27, 31, 30 i 28 (tab. 10).

⁶⁸ Szerzej o jego stronnictwie, zob. M. Czeppe, *Kamaryla pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha, 1750–1763*, Warszawa 1998, s. 147 nn.

⁶⁹ M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 130.

⁷⁰ W. Miaskowski do J.A. Mniszcha, Lubasz, 12 III 1761, BC, rkp. 3844, s. 145–148; ASWP, s. 670.

⁷¹ Tab. 10, pozycje 12, 13, 15, 22, 24 i 31 dla okresu 1757/1758; jeszcze w grudniu udało się wybrać na tej podstawie 770 zł. Czyli łącznie z tej asygnacji, chorągiew na 18 000 zł należności zebrała jedynie 8980 zł.

⁷² Tab. 11, pozycje 1–7 dają łącznie 9000 zł.

⁷³ Zob. przyp. 65 i 66.

Tabela 10. Rozliczenie asygnacji wystawionych przez Jerzego Augusta Mniszcha marszałka nadwornego koronnego i starostę generalnego Wielkopolski na utrzymanie chorągwi wojewódzkiej w latach 1757–1763

Lp.	Miasto	Okresy rozliczeniowe, w których miały być realizowane asygnacje (tzw. rok „budżetowy”)											
		1757/1758		1758/1759		1759/1760		1760/1761		1761/1762		1762/1763	
		Data wybrania	Pobrana kwota	Data wybrania	Pobrana kwota	Data wybrania	Pobrana kwota	Data wybrania	Pobrana kwota	Data wybrania	Pobrana kwota	Data wybrania	Pobrana kwota
1	Babimost	-	0	15 III 1759	100	18 VI 1760	130	20 I 1761	188	2 VII 1762	200	-	0
				7 I 1760	382			30 VI 1761	200			-	
2	Brójce	-	0	13 III 1759	358	18 VI 1760	600	16 I 1761	250	1 VII 1762	496	-	0
				5 I 1760	300	1 VII 1760	700	11 VI 1761	250			-	
3	Budzyń	-	0	-	0	19 III 1760	100	-	0	23 VII 1762	260	-	0
4	Cierpiegi	-	0	-	0	12 I 1761	112	-	0	-	0	-	0
5	Gniezno	-	0	-	0	12 I 1761	300	-	0	5 X 1762	250	-	0
6	Gniezno (w.)	-	0	-	0	12 I 1761	80	-	0	-	0	-	0
7	Grzybowo	-	0	-	0	12 I 1761	150	-	0	-	0	-	0
8	Jastrowie	-	0	-	0	24 III 1760	200	-	0	-	0	-	0
9	Kalisz	-	0	-	0	11 III 1761	500	-	0	-	0	-	0
10	Kcynia	-	0	-	0	15 IV 1760	250	12 XII 1761	200	-	0	-	0
							200						
11	Konin	-	0	-	0	6 III 1761	660	-	0	-	0	-	0
12	Kopanica	23 II 1758	210	16 III 1759	200	11 I 1760	200	22 I 1761	200	2 VII 1762	120	-	0
						18 VI 1760	270	12 XII 1761	270			-	
13	Kościan	7 VI 1758	500	16 XI 1759	500	13 VI 1760	300	26 VI 1761	520	7 X 1762	760	-	0

14	Mieściska	-	0	-	0	15 I 1761	360	-	0	-	0	-	0
15	Międzyrzecz	23 II 1758	400	28 I 1759	2000	5 I 1760	2000	30 XI 1761	1000	30 VI 1762	2200	-	0
				12 III 1759	200	2 VII 1760	1500					-	
16	Mosina	-	0	-	0	18 IV 1760	104	-	0	-	0	-	0
17	Nakło	-	0	-	0	14 IV 1760	500	-	0	-	0	-	0
							470	-	0	-	0	-	0
18	Oborniki	-	0	-	0	18 III 1760	300	24 II 1761	700	-	0	-	0
19	Piła	-	0	-	0	25 III 1760	350	-	0	3 VIII 1762	600	-	0
20	Pobiedziska	-	0	-	0	-	0	-	0	-	0	-	0
21	Powidz	-	0	0	0	2 III 1760	200	-	0	-	0	-	0
22	Poznań	25 IV 1758	3000	13 XII 1759	2000	-	0	1 III 1762	4386	3 I 1763	1730	-	0
23	Pyzdry	-	0	27 V 1759	300	-	0	-	0	-	0	-	0
24	Rogoźno	9 IV 1758	100	10 V 1759	680	19 III 1760	800	-	0	18 IX 1762	600	-	0
							300	-	0	-	0	-	0
25	Skwierzyna	-	0	15 VI 1759	600	18 VI 1760	400	-	0	7 VII 1762	1500	-	0
				28 X 1759	700	2 I 1761	500					-	0
26	Stawiszyn	-	0	-	0	10 III 1761	700	-	0	-	0	-	0
27	Śrem	-	0	-	0	27 IV 1760	1000	-	0	-	0	-	0
28	Środa	19 XII 1758	770	-	0	10 X 1760	200	-	0	-	0	-	0
29	Ujście	-	0	2 IV 1759	680	-	0	-	0	19 VII 1762	360	-	0
30	Wałcz	-	0	4 IV 1759	1000	-	0	-	0	-	0	-	0
31	Wschowa	12 III 1758	2000	19 I 1759	2000	10 I 1760	2000	10 I 1761	2000	6 V 1762	2000	-	0
		5 VI 1758	2000	19 VII 1759	2000	15 VI 1760	2000	27 VI 1761	2500	30 XI 1762	1600	-	0
Suma			8980	-	14 000	-	18 436	-	12 664	-	12 676	-	0

Źródło: AP Poznań, KSP 102-106, 147.

Tabela 11. Rozliczenie asygnacji wystawionych jako uzupełnienie brakujących funduszy na utrzymanie chorągwi wojewódzkiej w latach 1757–1763

Lp.	Wystawca	Data wystawienia asygnacji	Okres rozliczeniowy, do którego przypisana były asygnacje	Miasto	Data wybrania	Pobrana kwota
1	Augustyn Działyński	31 VIII 1758	1757/1758	Śródka	1 X 1758	200
2				Raszków	7 III 1759	1500
3				Jarocin	b.d.	500
4				Sieraków	10 IX 1758	610
					10 IX 1759	390
5				Chwaliszewo	7 IX 1758	1200
					30 VI 1759	2800
6				Pyzdry	1 VII 1759	500
7	Krotoszyn	b.d.	1000			
8		13 I 1759	1758/1759	Buk	b.d.	1000
9	Wojciech Miaskowski	b.d.		Leszno	b.d.	3000
10		18 II 1761	1760/1761	Frydlądek	b.d.	1300
11		b.d.		Kalisz	3 V 1762	4000
Suma						18 000

Źródło: AP Poznań, KSP 102–106.

Podobne problemy pojawiły się również przy kolejnej asygnacji Mniszcha na rok „budżetowy” 1758/1759⁷⁴. Tym razem chorągiew pozyskała z miast królewskich 14 000 zł, ich zbieranie trwało jednak aż do początku stycznia 1760 r.⁷⁵ Wojciech Rola Zbijewski ponownie na początku poprzedniego roku uzyskał wsparcie Działyńskiego. Po śmierci tegoż w maju 1759 r.⁷⁶ ster spraw skarbowych w województwach przejął Wojciech Miaskowski, kasztelan kaliski⁷⁷, niegdyś przeciwnik polityczny Szodrskich, podważający celowość istnienia chorągwi wojewódzkiej. Były to już jednak inne czasy i teraz współpracował on z Mniszchem. Czy popierał istnienie jednostki z woli tego ostatniego, czy też sam zmienił zdanie, trudno stwierdzić. Niemniej jednak proponował swemu

⁷⁴ Asygnacja J.A. Mniszcha dla chorągwi wojewódzkiej do miast J.K.M., Warszawa 16 XI 1758, AP Poznań, KSP 103, s. 40–42.

⁷⁵ Tab. 11, pozycje 1 i 2 dla okresu 1758/1759.

⁷⁶ W. Konopczyński, *Działyński Augustyn*, PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 78–79.

⁷⁷ Wystawił asygnację, którą zrealizowano w Lesznie na 3000 zł (tab. 11, pozycja 9).

protektorowi politycznemu wykorzystanie jej do różnych celów ceremonialnych, jak również wspierania podwojewódzich w nadzorowaniu miar i wag⁷⁸. Chciał także, aby jednostka miała przypisane na stałe miasta, z których tylko ona wybierałaby pieniądze⁷⁹.

Propozycje dotyczące racjonalizacji funkcjonowania chorągwi przesłał także 20 października 1760 r. do Mniszcha porucznik Zbijewski. Zaznaczył, że z własnych funduszy od 1757 do 1760 r. wyłożył na uzbrojenie i wyposażenie chorągwi już 6000 zł. Dług ten wynikał m.in. z niedoszacowania „budżetu” chorągwi. W związku z trudnościami, które stwarzały miasta Wielkopolski właściwej w realizacji asygnacji, prosił o zgodę na wytoczenie procesu województwom w Trybunale Skarbowym Radomskim, aby mógł chociaż odzyskać swój wkład. Zasugerował także inne rozwiązanie problemu. Proponował, aby Mniszech upoważnił wojewodę kaliskiego Miaskowskiego do wystawienia dodatkowych asygnacji dla poszczególnych miast lub aby bezpośrednio wystawiał je na prowizję, którą rokrocznie otrzymywał samorząd sejmikowy z pieniędzy samorządowych ulokowanych na dobrach sierakowskich⁸⁰.

Pomysły te nie zyskały jednak akceptacji. Możliwe, że oddalił je pewien drobny „sukces” chorągwi w okresie 1759/1760, kiedy na podstawie asygnacji Mniszcha po raz pierwszy od 1757 r. zdołała z miast królewskich wybrać 18 436 zł⁸¹. Był to pewien sukces, gdyż w tym czasie miasta Wielkopolski właściwej były rabowane przez wojska rosyjskie i pruskie, w związku z trwającą wojną siedmioletnią i toczącymi się na tym obszarze walkami⁸². Porucznik Zbijewski, realizując kolejną asygnację na rok 1760/1761, nie miał już jednak takiego szczęścia. Ponownie musiał prosić

⁷⁸ M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 131–132.

⁷⁹ List W. Miaskowskiego do J.A. Mniszcha, Lubasz 13 IV 1761, BC, rkp. 3844, s. 467–468.

⁸⁰ „Desideria niżej wyrażonego 20 X 1760”, BPAU-PANKr., rkp. 312, s. 806–807; szerzej o lokacie wojewódzkiej, zob. M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 90–81.

⁸¹ Tab. 10, pozycje 1–19, 21, 24–35 dla 1759/1760.

⁸² W związku z wyzyskiem obcych wojsk mieszczanie poznańscy odmówili przekazania rekrutów do chorągwi. Podanie od miasta Poznania do J.A. Mniszcha w tej sprawie, Poznań 1759, BC, rkp. 3837, s. 187. Szerzej o działaniach wojennych zob. W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, t. 2: 1759–1763, Kraków 1911, s. 81–82 n.; T. Karpiniński, *Gostyńskie wypadki z 1761 r. Epizod z wojny siedmioletniej*, „Rocznik Leszczyński” 14, 2014, s. 34–35; M. Czeppe, *Wojna i pokój w „karczmie zajezdnej”*. Z dziejów wojny siedmioletniej, w: *Między Barokiem a Oświeceniem. Wojny i niepokoje czasów saskich*, red. K. Stasiiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 2004, s. 29–31; T. Ciesielski, *Rzeczpospolita wobec wybuchu wojny siedmioletniej (jesień 1756 — zima 1757)*, w: *Między obowiązkami, przywilejami a prawem Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Społeczeństwo w obronie państwa polsko-litewskiego*, red. A. Kalinowska, A. Perlakowski, F. Wolański, D. Rolnik, Warszawa 2018, s. 119–139; idem, *Pogranicze polsko-pruskie w dobie wojny siedmioletniej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2008, 1, s. 3–17.

Miaskowskiego o wsparcie⁸³. Dzięki niemu do maja 1762 r. udało się zebrać 17 964 zł⁸⁴. Zadłużenie województw względem chorągwi wciąż rosło, gdyż w latach 1761/1762 zebrano jedynie 12 664 zł, a w okresie 1762/1763 chorągiew w ogóle nie była w stanie zrealizować wystawionej asygnacji⁸⁵. Przyczyną złej sytuacji były zapewne działania wojsk pruskich, które na początku 1763 r. obsadziły Poznań, Gniezno oraz Kcynię i zaczęły wówczas wybierać wysokie świadczenia, porywać chłopów wraz z dobytkiem, zmuszać do sprzedaży zbóż i ruchomości za 5–10 proc. wartości, a oporną szlachtę bić i uprowadzać⁸⁶. Mimo to udało się w tych ciężkich czasach podjąć działania mające na celu poprawę sytuacji finansowej chorągwi oraz spłatę zadłużenia, które ukazuje tabela 12.

Tabela 12. Zadłużenie województw poznańskiego i kaliskiego względem własnej chorągwi w latach 1757–1763

Lp.	Okres rozliczeniowy	Suma zebrana	Suma należna	Różnica
1	1757/1758	17 980	18 000	-20
2	1758/1759	18 000	18 000	0
3	1759/1760	18 436	18 000	+436
4	1760/1761	17 964	18 000	-36
5	1761/1762	12 676	18 000	-5324
6	1762/1763	0	18 000	-18 000
Suma		85 056	108 000	- 22 944

Źródło: AP Poznań, KSP 147, s. 8–12.

Na posiedzeniu Komisji Skarbowej Poznańskiej 10 stycznia 1763 r. porucznik Wojciech Rola Zbijewski przedstawił wszystkie zestawienia. Wynikało z nich, że do długu w wysokości 22 944 zł, należy doliczyć środki, które sam przeznaczył na doposażenie jednostki w wysokości 9209 zł i 20 gr⁸⁷. Łącznie więc całość długu wyniosła 32 153 zł i 20 gr. Ówczesny marszałek komisji, wojewoda poznański Antoni Barnaba Jabłonowski na podstawie przedstawionej dokumentacji zdecydował się wykorzystać dawny pomysł Zbijewskiego, aby dług spłacić z wykorzystaniem

⁸³ Asygnacje wystawione przez W. Miaskowskiego dla chorągwi wojewódzkiej: Frydładek — 1300 zł, Lubasz, 18 II 1761; Kalisz — 4000 zł, Golęcín, 8 VII 1761, AP Poznań, KSP 105, s. 52, 65.

⁸⁴ Tab. 10, pozycje 1–2, 10, 12–13, 15, 18, 22 i 31 dla 1760/1761; Tab. 11, pozycje 10–11; kwit G. Skórzewskiego dla Kalisza na 4000 zł z 3 V 1762, AP Poznań, KSP 106, s. 10.

⁸⁵ Zob. tab. 11 dla lat 1761/1762 i 1762/1763.

⁸⁶ T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 16.

⁸⁷ „Expens osobny...”, AP Poznań, KSP 147, s. 5.

wpływów z prowizji od sumy lokowanej na dobrach sierakowskich. Dlatego też wystawił wówczas deklarację na 28 000 zł. Pozostała część zaległości, czyli 4153 zł, miała zostać pokryta asygnacjami dla miast Wielkopolski właściwej⁸⁸. Całość zaś wspomnianego zadłużenia została spłacona najpóźniej do września 1763 r.⁸⁹ Metoda ta nie spotkała się jednak z pełnym poparciem wojewody kaliskiego Miaskowskiego, który uważał, że chorągiew sama nieskutecznie wybiera pieniądze i sytuacja ta powinna ulec zmianie⁹⁰. Mimo wspomnianych problemów w latach 1755–1763 chorągiew otrzymała łącznie 144 494 zł⁹¹.

W przypadku ostatniego podokresu 1763–1767 zachowało się jedynie rozliczenie sporządzone 3 października 1766 r. podczas obrad Komisji Skarbowej Poznańskiej⁹². Na tej podstawie ukazano sytuację finansów jednostki w tabeli 13.

Według ustaleń komisarzy, porucznik Zbijewski dla okresu rozliczeniowego 1763/1764 z wyznaczonych sum nie wybrał łącznie 9000 zł⁹³. Zobowiązali oni go wówczas do jak najszybszego zrealizowania tych asygnacji. W następnych latach zasadniczo zmieniło się zarządzanie chorągwią. Po śmierci Augusta III władzę w Rzeczypospolitej uchwyciła Familia Czartoryskich. W województwach poznańskim i kaliskim również zwyciężali jej zwolennicy, którzy przy pomocy konfederacji partykularnej w latach 1764–1766 przejęli całkowitą kontrolę nad sejmikiem oraz podległymi mu instytucjami. Ponieważ Jerzy August Mniszech był w przeciwnym obozie politycznym, został pozbawiony wszelkich kompetencji przysługujących mu jako staroście. W znacznej mierze przejął je na mocy laudów skonfederowanych sejmików marszałek konfederacji Kazimierz Raczyński, starosta czerwonogrodzki. Zarządzał on również chorągwią wojewódzką i wraz ze ściśle z nim współpracującym Józefem Klemensem Mielżyńskim, kasztelanem poznańskim, wystawiał asygnacje (zob. tab. 13).

⁸⁸ Informacja została umieszczona w treści asygnacji wystawionej przez A.B. Jabłonowskiego dla chorągwi wojewódzkiej do Raszkowa na 1153 zł, AP Poznań, KSP 107, s. 24.

⁸⁹ Taki wniosek formułuję na podstawie rozliczeń Zbijewskiego z komisarzami Komisji Skarbowej Poznańskiej z lat 1763–1766, w których nie sygnalizuje się już zadłużenia z lat 1757–1763: „Likwidacja curam delegatis”, AP Poznań, KSP 106, s. 45–46.

⁹⁰ List W. Miaskowskiego do J.A. Mniszcha, Lubasz 31 I 1763, BC, rkp. 3853, s. 249–251.

⁹¹ Wyliczenie to jest oparte na podstawie tab. 9 — 36 494 zł, tab. 12 — 85 056 zł oraz na decyzji o spłacie zadłużenia w wysokości 22 944 zł.

⁹² „Likwidacja curam delegatis”, AP Poznań, KSP 106, s. 45–46. Poniższe rozważania o latach 1763–1767 zostały w nieco skróconej formie przedstawione w pracy: G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022, s. 225–231.

⁹³ Zob. tab. 13.

Tabela 13. Rozliczenie asygnacji wystawionych w latach 1763–1766 na posiedzeniu Komisji Skarbowej Poznańskiej 3 października 1766 r.

Lp.	Okres rozliczeniowy	Wystawca asygnacji	Data wystawienia asygnacji	Miasta wyznaczone w asygnacjach	Środki zebrane z poszczególnych miast (zł)	Suma zebranych środków (zł)	Suma, która powinna być zebrana łącznie (zł)
1	1763/1764	b.d.	b.d.	b.d.	9000	9000	18 000
		Roch Zbijewski	18 VII 1763	Obrzycko	0		
				Jastrowie	0		
				Piła	0		
				Człopa	0		
2	1764/1765	Kazimierz Raczyński	20 IX 1764	b.d.	18 000	18 000	18 000
3	1765/1766	Kazimierz Raczyński	b.d.	Leszno	3600	20 700	18 000
		Józef Klemens Mielżyński	b.d.	Ostrów	5400		
			26 XII 1765	Rydzyzna	4500		
				Miejska Górka	3600		
				Krobia	3600		
Suma					47 700	47 700	54 000

Źródło: AP Poznań, KSP 106, s. 45–46.

Komisja Skarbowa Poznańska pod przewodnictwem Mielżyńskiego na sesji 25 lutego 1766 r. podjęła decyzję, że Raczyński w ramach uchwalonej deklaracji ma wystawić asygnacje z lokaty wojewódzkiej na Sierakowie w wysokości 11 531 zł⁹⁴. Mimo tego wciąż widoczne były problemy z terminowym finansowaniem jednostki. Sprawa ta została poruszona również na sejmiku gospodarskim województw 17 września 1766 r. W zapisach laudum można znaleźć stwierdzenie, że: „Chorągiew wojewódzka, aby od dawnego czasu nie płaćta, utrzymać się mogła, jak najusilniej przede wszystkim zadanie jej ocalenia pamięci Komisji oddajemy”⁹⁵. Zapewne

⁹⁴ Według deklaracji uchwalanej przez Komisję Skarbową Poznańską 6760 zł miało zostać przeznaczone na funkcjonowanie chorągwi, 4026 zł na zakup 12 koni dla pocztowych, a 745 zł dla porucznika Zbijewskiego jako część jego żołdu. Protokół sesji w dniu 25 II 1766, BC, rkp. 784, s. 127–128.

⁹⁵ Laudum sejmiku gospodarskiego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 17 IX 1766, AP Poznań, Gr. Poznań 1221, k. 224–228.

dlatego na wspomnianym już posiedzeniu 3 października 1766 r. zajęto się tą sprawą i powstało rozliczenie.

Były to już ostatnie czynności związane z finansowaniem chorągwi. Komisarze zaznaczyli jeszcze wówczas, że na lata 1766/1767 chorągiew powinna otrzymać jedynie asygnacje na 15 300 zł, gdyż w poprzednim okresie wybrała z miast przeszło 2700 zł więcej niż powinna⁹⁶. Nie miało to już jednak większego znaczenia. W 1766 r. sejm odebrał, w ramach centralizacji podatków, wszystkim województwom dochody z czopowego i szelężnego. Chorągiew straciła więc podstawy finansowania. Rozwiązano ją prawdopodobnie niedługo potem, na początku 1767 r., nie wiadomo z czyjego polecenia⁹⁷. Na podstawie przedstawionych wyliczeń wynika, że w latach 1763–1766 powinna otrzymać z miast obu województw 54 000 zł, faktycznie zaś zebrała 47 700 zł. Niestety, brak źródeł uniemożliwia stwierdzenie, czy wspomniana deklaracja na 11 531 zł została zrealizowana między 3 października a końcem sejmku 29 listopada 1766 r. Gdyby do tego doszło, byłaby to wówczas suma 59 231 zł. Łącznie w latach 1755–1766 źródła potwierdzają pobranie na rzecz chorągwi 192 194 zł⁹⁸ na przewidzianą kwotę 198 000 zł.

Próbę reaktywacji chorągwi podjęła konfederacja partykularna województw poznańskiego i kaliskiego w 1767 r., jak również jej posłowie na sejm 1767–1768. Nie widać jednak, aby powołana wówczas konstytucją chorągiew dla obu województw faktycznie zaczęła funkcjonować. Szlachta województw poznańskiego i kaliskiego nigdy nie pogodziła się z faktem utraty uprawnień skarbowych. Wielokrotnie wyrażała z tego powodu ubolewanie oraz protesty, gdyż faktycznie gospodarowała tymi środkami nader rozsądnie i z zyskiem⁹⁹.

⁹⁶ Zob. tab. 13 pozycja 3; „Likwidacja curam delegatis”, AP Poznań, KSP 106, s. 45–46.

⁹⁷ List Andrzeja Niegolewskiego do J.A. Mniszcha, b.m., marzec 1767 r. BC, rkp. 3862, s. 231–233.

⁹⁸ Prawdopodobnie suma ta była wyższa, gdyż w tym schyłkowym okresie 1766/1767 ponownie na funkcjonowanie chorągwi wyłożył z własnych funduszy porucznik Zbijewski, niestety nie wiadomo jaką kwotę. Chorągiew została zwinęta w marcu 1767 r. O oddanie wspomnianych środków apelowały, raczej bezskutecznie, sejmiki w latach 1777–1782; Lauda sejmików gospodarskich, Środa 19 VIII 1777 i 16 VII 1778, AP Poznań, Gr. Poznań 1144, k. 343; Gr. Poznań 1148, k. 322; Instrukcje dane posłom z województw poznańskiego, kaliskiego i gnieźnieńskiego na sejmy w latach 1780 i 1782, AP Poznań, Gr. Poznań 1156, k. 326; Gr. Poznań 1163 k. 288–288v.

⁹⁹ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 170–171; idem, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 117–118, 132–133; Akt konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego, Krotoszyn–Kalisz 27–30 V 1767, AP Poznań, Gr. Kalisz 409, s. 239–240.

Podsumowanie

Przedstawiona analiza finansowania chorągwi wojewódzkiej w całym okresie jej funkcjonowania prowadzi do kilku istotnych wniosków i przemyśleń. W świetle zachowanej dokumentacji w latach 1734–1753 zebrano kwotę 216 757 zł i 12 gr, która stanowiła 46 proc. wyliczonego „budżetu” w wysokości 478 800 zł. Na podstawie tego wyliczenia można sformułować skrajną tezę, że przy takim finansowaniu jednostka nie mogła istnieć naprawdę, a całe przedsięwzięcie było skierowane na rozkradanie funduszy wojewódzkich. Nie wydaje się to jednak możliwe, gdyż są dowody potwierdzające funkcjonowanie jednostki. Poza asygnacjami, kwitami i rejestrami zachowały się szczątkowo dla lat 1737–1739 rejestry zakupu koni, wyposażenia, a także koszty napraw sprzętu na łączną sumę 5563 zł. Poszczególne wydatki były rozliczane przez komisarzy Komisji Skarbowej Poznańskiej¹⁰⁰. Dowodem na jej dalszą obecność w życiu województwa poznańskiego i kaliskiego w latach 1740–1753 są wspomniane już wcześniej liczne manifesty i korespondencja w tej sprawie¹⁰¹.

W mojej ocenie faktycznie wypłacone z miast fundusze mogły być nieco większe, gdyż nie posiadamy pełnych rejestrów i innych materiałów z lat pięćdziesiątych. Niemniej jednak dokumentacja rozliczeniowa z lat 1736–1744 wydaje się kompletna. Do takiego wniosku można dojść, zestawiając z rejestrami inne asygnacje i kwity przeznaczone do realizacji pozostałych przedsięwzięć finansowych samorządu, które zazwyczaj są zachowane przynajmniej w 90 proc. Oczywiście, należy też wziąć pod uwagę, że wiele kwitów było przedstawianych przez miasta czasem nawet wiele lat po ich wystawieniu. Te pochodzące np. z 1745 r. były rozliczane dopiero w 1748 lub 1749 r., możliwe więc, że niektóre wystawione we wcześniejszych okresach trafiły na sesje odbywające się po roku 1750, i to niekoniecznie asygnacje, o których mamy informacje¹⁰².

Odnosząc się tylko do lat 1736–1744, na podstawie tabeli 7 widać, że wówczas również nie wydawano na podstawie asygnacji rokrocznie należnych 26 100 zł. Można więc uznać, że chorągiew była zaniedbana i niedofinansowana. Patrząc jednak na praktykę z lat 1755–1766 oraz stan finansów wojewódzkich w XVIII w. nie wydaje się, aby wniosek ten był pewny. Po pierwsze dlatego, że do 1750 r. (z lat 1751–1755 nie

¹⁰⁰ „Regestr expensy na ludzi...”, AP Poznań, KSP 147, s. 1–3.

¹⁰¹ Szerzej przytacza je: M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 124–130.

¹⁰² Np. asygnacja wystawiona przez S. Garczyńskiego na chorągiew do Śmigła na 1600 zł; została wybrana według kwitu 8 maja 1745, rozliczona zaś dopiero na posiedzeniu Komisji 14 kwietnia 1749, AP Poznań, KSP 90, s. 40; BK, rkp. 438, k. 10v.

mamy dokładniejszych danych) województwa poznańskie i kaliskie z czopowego oraz szelężnego wydały na różne cele, na podstawie asygnacji dla miast, 903 449 zł i 21 gr¹⁰³. Kwota ta wskazuje, że istniały wówczas inne wydatki i były one realizowane równoległe z tymi na chorągiew. Po drugie, w ówczesnym sejmikowym systemie skarbowym Wielkopolski właściwej, poza stosowaniem asygnacji, funkcjonowały również rozliczenia gotówkowe. Miasta składały w takiej postaci część podatków, a fundusze były rozdysponowywane na różne cele. O tych działaniach nie posiadamy pełnej wiedzy.

Trzecim elementem ukazującym dobrą sytuację finansową województw była zgromadzona na przełomie XVII i XVIII w., a później utrzymana w latach 1726–1755 kwota 800 000 zł w złocie, tzw. suma wojewódzka. Pierwotnie, w 1726 r., planowano przeznaczyć ją na wykup starostwa drahimskiego (na co nie zgodziły się Prusy). Ostatecznie suma została ulokowana w 1756 r. za prowizję roczną w kwocie 28 000 zł (czyli 3,5 proc.) na miasteczku Sieraków i wsi Osieczna¹⁰⁴. Jak wskazałem powyżej, w okresie 1755–1766 uzyskiwana prowizja była wykorzystywana m.in. dla poratowania sytuacji finansowanej chorągwi. Wydaje się, że można założyć z dużą dozą prawdopodobieństwa, iż w latach 1734–1753 (1755) w finansowaniu chorągwi mogły funkcjonować podobne mechanizmy, a część brakujących środków uzupełniano w podobny sposób, jak w latach 1755–1766.

Przyglądając się działaniu armii koronnej w tym czasie¹⁰⁵, można założyć, że faktycznie chorągiew nie posiadała wówczas pełnego stanu liczebnego i jej finansowanie było realnie niższe niż przyznane przez sejmik na utrzymanie 71 oficerów i szeregowców (sugerować to może późniejsza, znacząca redukcja tego stanu w 1755 r.). W ówczesnej praktyce zarządzania jednostkami wojskowymi widoczny był również zwyczaj wykładania przez osoby dowodzące własnych funduszy na ich utrzymanie. Możliwe, że Szoldrscy lub też Skórzewski, podobnie jak później Zbijewski, przekazywali własne środki finansowe, licząc w przyszłości na rekompensatę. Na podstawie przytoczonych powyżej argumentów niemożliwe wydaje się wręcz, aby chorągiew w latach 1734–1753 (1755) funkcjonowała na tak skąpych funduszach, jakie poznajemy z zachowanej dokumentacji. Musiała być wspierana jeszcze z innych źródeł. Choć nie była to zapewne stała metoda, możliwe, że pewnym wsparciem finansowym dla żołnierzy

¹⁰³ Wyliczenia dla lat 1736–1750 na podstawie: „Assignationes per quem, cui extradite”, BK, rkp. 438.

¹⁰⁴ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 90, 177.

¹⁰⁵ T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 80–115, 415.

było towarzyszenie senatorom oraz innym dostojnikom wojewódzkim w charakterze asysty ceremonialnej lub usługi pocztowe, o czym świadczą przekazy. Nie mamy jednak potwierdzenia, że żołnierze otrzymywali za te nadzwyczajne aktywności dodatkowe wynagrodzenie¹⁰⁶.

Można też założyć, choć również nie ma na to dowodów, że poprzednicy Mniszcha, obaj Szoldrscy, jako Wielkopolanie doskonale orientujący się w sytuacji województw, mogli mieć do chorągwi „gospodarskie” podejście. Innymi słowy prawdopodobnie przeznaczali część funduszy starościńskich na utrzymanie jednostki¹⁰⁷. Tym bardziej że jednym z argumentów przemawiających za potrzebą jej funkcjonowania było wspieranie funkcji egzekucyjnych i porządkowych starostów generalnych w ich „siedmiogrodowej”, rozległej jurysdykcji¹⁰⁸. Pewną poszlaką sugerującą również, że na chorągiew przeznaczano znacznie większe fundusze, jest fragment listu wojewody kaliskiego Wojciecha Miaskowskiego z 31 stycznia 1763 r.:

ponieważ ta chorągiew, która tu była [–] sami na siebie żołdu swego ze wszystkich królewskich miast wyegzekwować nie zdołali, bo się ichm. kompanii samym fatygować nie chciało na egzekucyją, sami też pacholcy nie dbali, aby przyjechawszy zjedli i spili etc. i teraz do tego przyszło, że im ostatek depozytu na nich obrócić się musiał z tej prowizyi od sumy na Sierakowszczyźnie, co miało być duszą skarbu naszego (gdyby się powtórzyć miał), teraz już na tę chorągiew obrócony będzie. A już od niedawnej fundacyi swojej ta chorągiew przeszło pięćkroć sto tysięcy województw kosztuje [wyróżnienie – G.G.]. Mnie to wyznaczenie tego żołdu na dobrach sierakowskich nie bardzo się zdało z pewnych racyi, ale proponującym ten interes nie chciałem *contraire*, anim się też nikomu nie otworzył z mojami refleksyjami. Żeby ta rzecz z mojej illacyi nie była znalazła kontradycyi¹⁰⁹.

Wzmianka, że chorągiew kosztowała już województwa przeszło 500 tys. zł jest dosyć interesująca, a zarazem zagadkowa. Jak wynika z przedstawionych powyżej wyliczeń faktyczne wydatki na chorągiew w latach 1755–1763 wynosiły 144 436 zł. Powstaje więc pytanie, czy

¹⁰⁶ M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 132.

¹⁰⁷ Wedle dotychczasowych badań obowiązki starostów w zakresie egzekucji wyroków, jak również zapewnienia bezpieczeństwa, były dość szerokie. Zob. J. Łossowski, *Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*, Lublin 2004, s. 48–60, 293–300.

¹⁰⁸ VL, 7, fol. 316.

¹⁰⁹ List W. Miaskowskiego do J.A. Mniszcha, Lubasz 31 I 1763, BC, rkp. 3853, s. 249–251.

Miaskowski miał na myśli wszystkie dotychczasowe nakłady z lat od 1734 do 1763. W tym okresie wybrano łącznie 361 193 zł i 2 gr¹¹⁰, zatem również nie była to suma pokrywająca się z wywodami wojewody. Można też przyjąć, że podając takie kwoty, próbował wyolbrzymić problem, tak aby przekonać słabo zorientowanego w sprawach skarbowych Mniszcha do swoich przemyśleń i sugestii odnośnie do zarządzania funduszami wojewódzkimi. Problem ten, póki co, nie wydaje się do rozwiązania. Wskazane powyżej przesłanki i luki źródłowe skłaniają jednak do założeń, że istniały inne źródła finansowania chorągwi.

Jeśli chodzi o lata 1757–1766 widać, że mimo trudnej sytuacji związanej z prowadzonymi na obszarze województwa działaniami obcych armii, lokalne elity polityczne wykazały dużą determinację w utrzymaniu chorągwi i próbowały zaradzić bieżącym problemom finansowym. Wydaje się, że część z nich wynikała ze złego zarządzania jednostką przez oficerów, którzy nie zawsze wywiązywali się z obowiązków wybierania funduszy oraz innych zadań. Raczej wyjątkiem w tym wypadku był porucznik Wojciech Rola Zbijewski. Niewątpliwie nie bez winy był tu Mniszech, który jako starosta generalny, choć informowany o sytuacji jednostki, nie poświęcał jej dostatecznej uwagi, co widać z listów kierowanych do niego przez Zbijewskiego i Miaskowskiego. Prawdopodobnie, gdyby kolejne zgromadzenia sejmiku dochodziły do skutku częściej, wskazane problemy związane z zarządzaniem chorągwią, jak również wybieraniem środków na jej funkcjonowanie, zostałyby rozwiązane szybciej.

Należy też zwrócić uwagę, że pojawiły się ostatnio sugestie, iż tego typu szeroko rozumiane oddolne, partykularne inicjatywy szlacheckie, do których niewątpliwie należała również opisana chorągiew, są przejawem degeneracji i szkodliwej decentralizacji ustroju państwa. Taka optyka stosowana przez historiografię zajmującą się XVIII w. wynika głównie z postrzegania procesów modernizacyjnych jako obiektywnie pozytywnych tylko w sytuacji, gdy zmierzały one, najlepiej odgórnie, do centralizacji i ujednoczenia systemu władzy, co skutkowało minimalizacją roli prowincji we współdecydowaniu o losach państwa¹¹¹. Wydaje się

¹¹⁰ Taki wynik otrzymujemy dodając sumy zebrane w latach 1734–1753 (216 757 zł i 12 gr) i 1755–1763 (144 436 zł).

¹¹¹ Do takich refleksji można dojść, czytając artykuł: J. Dygdała, *Suwerenność Rzeczypospolitej czy suwerenność „państw” magnackich (Z doświadczeń bezkrólewia 1733 r. — uwagi dyskusyjne)*, „Klio” 54, 2020, 3, s. 3–35. Tego typu poglądy wciąż są dość mocno zakorzenione w europejskiej historiografii. Obecne jednak badania przynoszą coraz więcej ciekawych obserwacji dowartościowujących znaczenie lokalnych zgromadzeń stanowych oraz wskazują ich pozytywną rolę w szeroko rozumianych procesach modernizacji państw europejskich XVIII w. Szerzej zob. W.D. Godsey, *The Sinews of Habsburg Power*.

jednak, że na przykładzie województw poznańskiego i kaliskiego można dojść do odwrotnych wniosków, które również widoczne są w badaniach nad innymi obszarami Rzeczypospolitej¹¹².

Głównym celem chorągwi było bowiem zabezpieczenie lokalnej ludności i choć oczywiście czasem zdarzały się nadużycia¹¹³, to jednak nie wydawano by tak ogromnych sum, gdyby nie widziano korzyści. Szlachta obu województw była zbyt wyczulona na punkcie funduszy publicznych, aby dopuścić do czegoś podobnego. Podtrzymując istnienie chorągwi, chciała choć w ten minimalny sposób uzupełnić lukę, której nie była w stanie zapłacić po 1717 r. słaba armia koronna, jak również wadliwie funkcjonujące instytucje o charakterze wykonawczym na poziomie zarówno centralnym (ministrowie), jak i lokalnym (starostowie grodowi)¹¹⁴. Działania te niewątpliwie można potraktować jako próbę uczestnictwa w oddolnej naprawie państwa w oparciu o posiadane środki i możliwości, z wykorzystaniem doświadczeń i zwyczajów wcześniejszych pokoleń.

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie zagadnienia finansowania chorągwi policyjnej samorządu sejmikowego województw poznańskiego oraz kaliskiego, funkcjonującej w latach 1734–1767, z podatków czopowego i szelężnego. Podstawą tych rozważań będą głównie znakomicie zachowane materiały skarbowe z archiwum Komisji Skarbowej Poznańskiej (asygnacje, kwity, rejestry i rozliczenia), stanowiące ewenement na tle innych skarbów sejmikowych w skali całej Rzeczypospolitej. Na podstawie

Lower Austria in a Fiscal-Military State 1650–1820, Oxford 2018, s. 1–29. O roli i znaczeniu inicjatyw oddolnych w kształtowaniu państwa okresu nowożytnego zob. A. Holenstein *Introduction. Empowering Interactions. Looking at Statebuilding from Below*, w: *Empowering Interactions Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300–1900*, red. W. Blockmans, J. Mathieu, A. Holenstein, Farnham 2009, s. 1–34.

¹¹² Starsze badania opisał szerzej: M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 282–285; Z innych prac: T. Ciesielski *Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa*, s. 320; M. Jusupović, op. cit., s. 855–877.

¹¹³ Szerzej o nadużyciach zob. M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 132; G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 231; T. Kościański, „Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733–1763”, s. 185 (maszynopis pracy doktorskiej obronionej na UAM w 2019 r.); *Informacja o zerwaniu sejmiku w liście Ksawerego Sokolnickiego do Jana Klemensa Branickiego*, Karmin, 27 VIII 1756 r., w: ASWP, s. 569–570.

¹¹⁴ Rozkład instytucji państwowych za panowania Augusta III najlepiej oddał: J.A. Gierowski, *Rozkład państwowości szlacheckiej w czasach saskich*, w: *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wójcikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. T. Chynczewska-Hennel [et al.], Warszawa 1993, s. 193.

ich analizy można stwierdzić, że w latach 1734–1755 zebrano na funkcjonowanie chorągwi kwotę 216 757 zł i 12 gr, która stanowiła 46 proc. wyliczonego „budżetu” w wysokości 478 800 zł. W przypadku drugiego okresu, 1755–1766, źródła potwierdzają pobranie na rzecz chorągwi 192 194 zł na przewidzianą kwotę 198 000 zł. Zachowane materiały pozwalają przypuszczać, że w latach 1734–1755 istniały jeszcze inne sposoby jej finansowania.

Należy jednak podkreślić, że głównym celem istnienia jednostki było zabezpieczenie lokalnej ludności i choć oczywiście czasem zdarzały się nadużycia, to jednak nie wydawano by tak ogromnych sum, gdyby nie widziano korzyści. Szlachta obu województw była zbyt wyczulona na punkcie funduszy publicznych, aby dopuścić do znacznego marnotrawstwa. Podtrzymując istnienie chorągwi, chciała choć w ten minimalny sposób uzupełnić lukę, której nie była w stanie zapełnić po 1717 r. słaba armia koronna, jak również wadliwie funkcjonujące instytucje o charakterze wykonawczym na poziomie zarówno centralnym (ministrowie), jak i lokalnym (starostowie grodowi). Działania te niewątpliwie można potraktować jako próbę uczestnictwa w oddolnej naprawie państwa w oparciu o posiadane środki i możliwości, z wykorzystaniem doświadczeń i zwyczajów wcześniejszych pokoleń.

“For the Payment to Provincial People”. Financing of the Police Squadron of the Poznań and Kalisz Provinces in 1734–1767

The article aims to present the financing of the police unit (called in Polish: *chorągiew*) of the sejmik authorities in the provinces of Poznań and Kalisz. The squadron operated between 1734 and 1767 and was financed by the taxes on the sale and service of alcoholic beverages (the first one called in Polish *czopowe* and the second *szelężne*). These reflections are based mainly on excellently preserved treasury sources from the archives of the Poznań Treasury Commission (assignments, receipts, registers, and accounts), which are unique compared to other Sejm treasuries throughout the whole Commonwealth. Their analysis reveals that in 1734–1755, the amount of 216,757 zlotych and 12 groszy was collected for the functioning of the *chorągiew*, which accounted for 46 per cent of the calculated ‘budget’ of 478,800 zlotych. In the second period, between 1755 and 1766, the sources confirm the collection of 192,194 zlotych for the benefit of the police unit out of a planned total of 198,000 zlotych. The preserved materials allow us to assume that in 1734–1755, there were still other ways of financing it.

However, it should be emphasised that the *chorągiew*’s primary purpose was to protect the local population; although, of course, sometimes abuses did occur, such vast sums of money would not have been spent if there had been no benefits. The nobility of both provinces was too sensitive to public funds to allow significant waste. By maintaining the police units, the noblemen wanted to fill at least in this minimal way a gap which could not be sealed after 1717 either by the weak Crown army or by malfunctioning institutions of an executive nature on both the central (ministers) and local (town starosts) levels. These actions can

undoubtedly be seen as an attempt to participate in the grassroots repair of the state based on the available means and opportunities, using the experience and customs of previous generations.

Bibliografia

Edycje źródełowe

- Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1696–1772 (1792)*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Księgarnia Akademicka, Kraków 2021.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. Michał Zwierzykowski, DIG, Warszawa 2015.
- Volumina legum*, t. 7, wyd. Jozafat Ohryzko, Petersburg 1860.

Opracowania

- Ciesielski Tomasz, *Armia koronna w czasach Augusta III*, DIG, Warszawa 2009.
- Ciesielski Tomasz, *Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa publicznego w czasach Augusta III*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. Henryk Lulewicz, Marek Wagner, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2013.
- Ciesielski Tomasz, *Potencjał militarny Rzeczypospolitej Obojga Narodów w okresie polskiej wojny sukcesyjnej 1733–1735. Wybrane aspekty*, „Klio” 25, 2013, 2, s. 81–117.
- Ciesielski Tomasz, *Stan badań nad skarbowością polską i litewską w XVIII wieku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 8, 2003, s. 44–59.
- Ciesielski Tomasz, *Rzeczpospolita wobec wybuchu wojny siedmioletniej (jesień 1756 – zima 1757)*, w: *Między obowiązkami, przywilejami a prawem Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Społeczeństwo w obronie państwa polsko-litewskiego*, red. Anna Kalinowska, Adam Perłakowski, Filip Wolański, Dariusz Rolnik, Arx Regia, Warszawa 2018, s. 119–139.
- Ciesielski Tomasz, *Pogranicze polsko-pruskie w dobie wojny siedmioletniej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2008, 1, s. 3–17.
- Ciesielski Tomasz, *Działalność wojskowa hetmana wielkiego koronnego Józefa Potockiego i jego kręgu klientalno-rodzinnego*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Jerzy Urwanowicz, Ewa Dubas-Urwanowicz, Piotr Guzowski, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003, s. 259–282.
- Czeppe Maria, *Kamaryla pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha, 1750–1763*, Neriton, Warszawa 1998.
- Czeppe Maria, *Wojna i pokój w „karczmie zajezdnej”*. Z dziejów wojny siedmioletniej, w: *Między Barokiem a Oświeceniem. Wojny i niepokoje czasów saskich*, red. Krystyna Stasiewicz, Stanisław Achremczyk, Wydawnictwo Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn 2004, s. 29–31.

- Dygdała Jerzy, *Suwerenność Rzeczypospolitej czy suwerenność „państw” magnackich (Z doświadczeń bezkrólestwa 1733 r. — uwagi dyskusyjne)*, „Klio” 54, 2020, 3, s. 3–35.
- Dworzackowa Jolanta, *Sprawy wojska na sejmikach wielkopolskich w latach 1648–1661*, w: *Pax et Bellum*, red. Karol Olejnik, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1993, s. 55–64.
- Gierowski Józef Andrzej, *Rozkład państwowości szlacheckiej w czasach saskich*, w: *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wójcikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Teresa Chynczewska-Hennel [et al.], Wydawnictwo Fundacji „Historia pro Futuro”, Warszawa 1993, s. 187–195.
- Glabisz Grzegorz, *Konfederacja partykularna województw poznańskiego i kaliskiego przy majestacie Stanisława Leszczyńskiego 1733–1735*, „Klio” 37, 2016, 2, s. 61–85.
- Glabisz Grzegorz, *Finansowanie wojny o tron polski 1733–1735 z perspektywy konfederacji partykularnej województw poznańskiego i kaliskiego, związanej w obronie Stanisława Leszczyńskiego* [w druku].
- Glabisz Grzegorz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Wydawnictwo Wydziału Historycznego UAM, Poznań 2022.
- Grześkowiak-Krwawicz Anna, *Republikanizm szlachecki Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Próba charakterystyki*, „Myśl Polityczna” 2020, 2 (3), s. 5–37.
- Godsey William D., *The Sinews of Habsburg Power. Lower Austria in a Fiscal-Military State 1650–1820*, Oxford University Press, Oxford 2018.
- Holenstein André, *Introduction. Empowering Interactions. Looking at Statebuilding from Below*, w: *Empowering Interactions Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300–1900*, red. Wim Blockmans, Jon Mathieu, André Holenstein, Ashgate, Farnham 2009, s. 1–34.
- Karpiński Tomasz, *Gostyńskie wypadki z 1761 r. Epizod z wojny siedmioletniej*, „Rocznik Leszczyński” 14, 2014, s. 29–52.
- Konopczyński Władysław, *Działyński Augustyn*, PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 78–79.
- Konopczyński Władysław, *Polska w dobie wojny siedmioletniej, t. 2: 1759–1763*, G. Gebethner i Spółka, Kraków 1911.
- Kościański Tomasz, „Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733–1763” (maszynopis pracy doktorskiej obronionej na UAM w 2019 r.).
- Kupisz Dariusz, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008.
- Jusupović Monika, *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików gospodarskich po reformie Sejmu Niemego*, „Kwartalnik Historyczny” 127, 2020, 4, s. 855–881.
- Lisek Adam, *Obóz stanisławowski w województwie ruskim w okresie bezkrólestwa i wojny o tron polski w latach 1733–1736*, Universitas, Kraków 2014.
- Lisek Adam, *Stosunek szlachty województwa sandomierskiego do powtórnej elekcji Stanisława Leszczyńskiego i wojny o tron polski w latach 1733–1736*, w: *Po unii — sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. Henryk Lulewicz, Marek Wagner, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Siedlce 2013, s. 278–301.
- Lisek Adam, *Stanowisko szlachty województwa wołyńskiego wobec wydarzeń w Rzeczypospolitej w latach 1733–1736*, „Rocznik Przemyski. Historia” 45, 2009, 4, s. 4–27.
- Łossowski Jerzy, *Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*, Lublin 2004.

- Pawiński Adolf, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, oprac. Henryk Olszewski, PIW, Warszawa 1978.
- Prochaska Antoni, *Wstęp*, w: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie*, t. 22: *Lauda sejmikowe*, t. 3: *Lauda sejmikowe wiszeńskie 1673–1732*, oprac. Antoni Prochaska, Galicyjski Wydział Krajowy, Lwów 1914.
- Przyboś Kazimierz, *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1981.
- Rafacz Józef, *Sejmik gospodarski ziemi warszawskiej w latach 1717–1775*, „Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego w Warszawie, Wydz. II Nauk Historycznych, Społ. i Filozoficznych” 32, 1939, 1–3, s. 2–6.
- Sochaniewicz Stefan, *Z dziejów sejmiku wiszeńskiego (1673–1732)*, „Kwartalnik Historyczny” 29, 1915, 1–4, s. 17–54.
- Staregowski Bartosz, *Samorząd szlachecki województw poznańskiego i kaliskiego wobec cudzoziemskich żołnierzy i oficerów w wojsku powiatowym podczas panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, „Klio” 51, 2019, 4, s. 43–64.
- Zwierzycowski Michał, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi policyjnej województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734–1767*, w: *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. Adam Perłakowski, Monika Wyszomirska, Michał Zwierzycowski, Księgarnia Akademicka, Kraków 2015, s. 175–185.
- Zwierzycowski Michał, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII w.*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003.
- Zwierzycowski Michał, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów twórcy archiwum skarbowego samorządu szlacheckiego w XVII i XVIII w.*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 12, 2000, s. 35–52.
- Zwierzycowski Michał, *Liberum veto w praktyce wielkopolskiej działalności sejmikowej w czasach saskich*, „Biblioteka Epoki Nowożytnej” 2016, 4 (1), s. 97–125.
- Zwierzycowski Michał, *Negocjacje pacyfikacyjne w okresie Sejmu Niemego (1716–1717). Porażka partykularyzmów i sukces racji stanu?*, w: *Spory o państwo w dobie nowożytnej. Między racją stanu a partykularyzmem*, red. Zbigniew Anusik, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2007, s. 175–185.
- Zwierzycowski Michał, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010.
- Zwierzycowski Michał, *Szołdrski Ludwik Bartłomiej*, PSB, t. 48, Warszawa–Kraków 2013, s. 516–520.

Biogram: dr Grzegorz Glabisz, historyk; adiunkt badawczy w Zakładzie Historii Nowożytnej do XVIII w. na Wydziale Historii UAM. Specjalizuje się w nowożytnej historii politycznej, dziejach ustroju i skarbowości Rzeczypospolitej. Autor monografii pt. *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022. Członek Polskiego Towarzystwa Historycznego i Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym. Jeden z głównych wykonawców grantów NPRH na edycje akt sejmikowych Wielkopolski właściwej w latach 1764–1793 oraz diariusza negocjacji

pacyfikacyjnych i Sejmu Niemego — 12 VI 1716 — 1 II 1717, autorstwa A.S. Dembowskiego. Współwydawca wraz z M. Zwierzykowskim książki pt. *Z dziejów wojny o sukcesję polską. Listy Wielkopolan do Jana Tarły wojewody lubelskiego z lat 1734-1735*, Poznań 2018; kontakt: gglabisz@o2.pl.

Author: Grzegorz Glabisz, PhD, historian, a research assistant in the Department of Early Modern History up to the Eighteenth Century at the Faculty of History of Adam Mickiewicz University. He specialises in modern political history, history of the political system and treasury of the Commonwealth. The author of a monograph *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764-1793*; member of the Polish Historical Society and Polish Society for Eighteenth-Century Studies. One of the main executors of grants of the National Programme for the Development of the Humanities for editing records of the sejmiks of Wielkopolska proper in 1764-1793 and diaries of the pacification negotiations and the Silent Sejm (12 June 1716 to 1 February 1717), by A.S. Dembowski. Co-editor, together with M. Zwierzykowski, of the book titled *Z dziejów wojny o sukcesję polską. Listy Wielkopolan do Jana Tarły wojewody lubelskiego z lat 1734-1735*, Poznań 2018; contact: gglabisz@o2.pl.